

UDK: 327(497.5:494)"1941/1945"
347.233(497.5=494)"1941/1945"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 4. 5. 2007.
Prihvaćeno: 22. 6. 2007.

Sudbina švicarske imovine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, 1941.-1945.

TOMISLAV JONJIĆ
Zagreb, Republika Hrvatska

U članku je na temelju gradiva Švicarskoga konzulata u Zagrebu i objavljenе literature opisana zaštita švicarske imovine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941.-1945.). Iako Švicarska nije priznala NDH, hrvatske su vlasti pružile veliku pomoć Švicarskomu konzulatu da spasi najveći dio robe koja se u Travanjskom ratu zatekla na hrvatskom području. I pri zaštiti švicarskoga kapitala hrvatske su vlasti nastojale naći kompromis između vlastitih interesa, prava švicarskih vlasnika i presizanja njemačke države i njemačkoga kapitala. U velikoj većini slučajeva otvorena su pitanja riješena na obostrano, i hrvatsko i švicarsko zadovoljstvo, za razliku od robne razmjene koja je – dijelom zbog objektivnih prilika – šepala i ugrožavala razvitak odnosa dviju država.

Ključne riječi: Nezavisna Država Hrvatska, propisi o ograničenju vlasništva i prometa kapitala, Švicarska, zaštita imovine, Vladimir Košak

1. Uvod

Gospodarska osnovica Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u trenutku njezina proglašenja bila je vrlo nepovoljna. Zemlja se po stupnju gospodarskog razvitka nalazila među nerazvijenijima u Europi. Većinu pučanstva činilo je seljaštvo koje se bavilo poljodjelstvom, a njegov je težak položaj povećavao prosječno mali seljački posjed i agrarna prenapučenost.¹ Unatoč rudnim bogatstvima, industrija je bila na prilično niskom stupnju razvitka.² Broj nepismenih bio je iznimno velik. Prema ministru nastave, koji se oslanjao na podatke iz 1931., nepismenih je u NDH bilo više od 42 posto.³ Iako se NDH nalazila na geopolitički i prometno važnom položaju, stanje njezinih željezničkih pruga, cesta i pomorskoga odnosno riječnog brodovlja znatno je zaostajalo za onima u zemljama srednje i zapadne Europe.⁴ Problem prometne nepo-

¹ *Zemljopis Hrvatske. Opći dio. Drugi svezak*, (ur. Zvonimir Dugački), Zagreb 1942., 506. i dr.

² Isto, 559.-572.

³ V., "Wege der Kulturpolitik im neuen Kroatien", *Neue Ordnung*, br. 36, 8. III. 1942., 3.

⁴ *Zemljopis Hrvatske*, 573.-591.

vezanosti zaoštravao je nedostatak cestovnih vozila i željezničkih vagona.⁵ Travanjski je rat pogoršao ionako loše stanje.⁶ Nerazvijenost industrije uvjetovala je i slabo korištenje gospodarskih potencijala koji su u nekim segmentima (drvo, boksit, ugljen i sl.) bili znatni. Inflacija,⁷ širenje ratnih sukoba te osobna i pravna nesigurnost dodatno su reducirali gospodarsku aktivnost i otežavali strana ulaganja.

Svi će ovi čimbenici utjecati na gospodarsku izgradnju nove države, pa i na njezine odnose s drugim državama.

No, na gospodarske odnose između NDH i Švicarske Konfederacije, osim nasljeđem i ratom uvjetovanih gospodarskih, prometnih i komunikacijskih teškoća, te bitno izmijenjenih valutnih prilika, snažno su utjecali i neki specifični politički čimbenici.

Prvo, s obzirom na povijesni trenutak i međunarodno okruženje u kojem je hrvatska država proglašena, njezina je vlada u izgrađivanju svojih odnosa s neutralnim državama u Europi uvijek morala imati na umu činjenicu da se nalazi u vojno-političkom savezu sa zemljama Osovine, Njemačkom i Italijom. Kako se Osovina nalazila u vojničkom i ideološkom sukobu s Velikom Britanijom, a uskoro i sa Sovjetskim Savezom i Sjedinjenim Američkim Državama te njihovim saveznicima, svaki javni dodir hrvatske vlade sa Saveznicima bio bi akt otvorenog neprijateljstva prema Trećem Reichu i Italiji, koji si Hrvatska s obzirom na objektivne okolnosti i vlastite slabosti nije mogla priuštiti. Ali, i svako je hrvatsko očijukanje s neutralnim državama nužno izazivalo oprez u Berlinu i Rimu.⁸ Ono je trpljeno samo u mjeri koja je koristila ili mogla koristiti Osovini odnosno nekoj od njezinih članica.⁹

⁵ Većina željezničkih kapaciteta pala je u njemačke ruke tijekom Travanjskog rata. U listopadu 1941. počeli su pregovori predstavnika država sljednica o podjeli lokomotiva, vagona i dr. Prema rezultatima konferencije koja je radila u nizu pododbora i održala više sjednica, Hrvatskoj je trebalo pripasti 37,5 posto teretnih kola. Za putničke vagone je utvrđen manjak od 22 posto. *Hrvatski narod* (dalje: *HN*), br. 249, 21. X. 1941., 10.

⁶ Predbacujući dr. Vladku Mačeku projugoslavensko držanje i pasivnost u travnju 1941., zagrebački je *Hrvatski narod* pisao kako je ta pasivnost dovela do zarobljavanja 70.000 Hrvata, te gubitka 40.000 vozila i 60.000 konja. *HN*, br. 97, 20. V. 1941., 1.

⁷ Inflacija je bila u snažnom zamahu i prije uspostave NDH. Od rujna 1939. do početka Travanjskog rata cijene živežnih namirnica porasle su za čitavih 88 posto. Holm SUNDHAUSEN, *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Grossraum 1941-1945. Das Scheitern einer Ausbeutungsstrategie*, Stuttgart 1983., 292.

⁸ Talijanski poslanik Casertano potužio se 22. svibnja 1942. ministru vanjskih poslova, Mladenu Lorkoviću, da Hrvatska hoće voditi "megalomansku politiku sa Švicarskom, Portugalom, Finskom". Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković – ministar urotnik*, Zagreb 1998., 172.

⁹ Tako je, primjerice, službena Italija simpatizirala, barem malo, s hrvatskim nastojanjima da NDH dobije priznanje Svete Stolicе. Iz talijanske je vizure bilo jasno da bi priznanje Svete Stolicе dovelo do čvršćeg oslanjanja Hrvatske na Rim i romansku tradiciju uopće, čime bi se dugoročno slabio njemački utjecaj.

Drugo, nužnost prilagođavanju interesima Osovine nije postojala samo na političkome, nego i na gospodarskom planu. Njemački su gospodarski interesi tradicionalno usmjereni na Srednju Europu i Podunavlje, a Hitleru je tridesetih godina pošlo za rukom uz Treći Reich čvrsto privezati države iz tog dijela Europe. I Kraljevina Jugoslavija s Njemačkom je uspostavila snažne gospodarske veze, čak i pod cijenu pogoršanja odnosa s Francuskom i Velikom Britanijom. To je, uostalom, bio jedan od važnih razloga za njemačko protivljenje razbijanju Jugoslavije. Nakon što je do raspada Jugoslavije ipak došlo, njemačka su se nastojanja usredotočila na pacificiranje tog prostora radi osiguranja boka u ratu na istoku te nastavka nesmetane opskrbe naftom, poljodjelskim proizvodima i sirovinama potrebnima ratnoj industriji.¹⁰ Slični su motivi vodili i talijansku politiku, budući da je talijansko gospodarstvo bilo još upućenije na uvoz od njemačkoga. Kako će događaji pokazati, talijansku je vjernost i savezništvo Hitler bio spreman platiti i dalekosežnim političkim i gospodarskim ustupcima na Balkanu. To će se na sudbonosan način reflektirati i u NDH.

Treće, hrvatska je država naslijedila gospodarstvo koje je u dvadesetljetnome jugoslavenkom razdoblju bitno nazadovalo u odnosu na susjedne zemlje. Osim strukturnih razloga, ta je stagnacija u velikoj mjeri uvjetovana političkim potezima velikosrpskog režima.¹¹ Gubitak dijela primorske Hrvatske Rimskim ugovorima od 18. svibnja 1941. bitno je ugrozio ne samo političku, nego i gospodarsku stabilnost države, i to ne samo zbog nedostatka luka i brodovlja, već i zbog nemogućnosti zatvaranja i osiguranja granice, što će izazvati velike probleme pri razmjeni dobara i očuvanju tečaja nacionalne valute. Mađarska okupacija Međimurja, koju je hrvatska strana diplomatskim putem ustrajno, ali uzaludno pokušavala dokrajčiti, također će se teško odraziti na gospodarske, osobito prehrambene prilike. Iako je u međuratnom razdoblju zapostavljana, Hrvatskoj je pri diobi jugoslavenkoga državnog duga, osloncem na udio u pučanstvu, nametnuta obveza podmiriti 42 posto jugoslavenških obveza.¹²

Četvrto, Švicarska Konfederacija je otklonila zahtjev za diplomatskim priznanjem NDH. Između dviju država uspostavljeni su odnosi koji su povremeno, u određenim aspektima, sadržavali i one elemente koji su uobičajeni za međudržavne odnose nakon priznanja *de iure*, ali ipak nikad nisu prerasli u takve. Presudnu je ulogu u tome imala tradicionalna švicarska politika neu-

¹⁰ Svi izvori nafte kojima je raspolagala Jugoslavija pripadali su NDH. Još važnije, područje buduće NDH (dakle, uključujući Bosnu i Hercegovinu) bilo je, primjerice, 1931. na 7. mjestu u svijetu po proizvodnji boksita, a 1937. se popelo na četvrto mjesto, iza Francuske, Mađarske i SAD-a. *Hrvatsko gospodarstvo*, br. 100, Zagreb, 10. rujna 1941.; H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 111.-112.

¹¹ Opširnije: Rudolf BIČANIĆ, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, Zagreb 1938. Usporediti i: H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 62.-63. i dr.

¹² H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 89.-92.

tralnosti, ali i snažan pritisak britanske i američke diplomacije.¹³ Bez obzira na to što je šef Političkog odjela Bundesrata,¹⁴ Marcel Pilet-Golaz, sve do pada Italije bio tvrdio uvjeren u njemačku pobjedu,¹⁵ Konfederacija je nastavila održavati diplomatske odnose s jugoslavenskom kraljevskom vladom u izbjeglištvu. Švicarska je vlada stalno strahovala da bi primjer razbijanja Jugoslavije (a još prije toga razbijanja Čeho-Slovačke), mogao poslužiti kao uzor za razbijanje višenacionalne švicarske države.¹⁶ Jugoslavenska je izbjeglička vlada, s druge strane, Švicarskoj pridavala veliku važnost ne samo zbog činjenice da je neutralna Švicarska postala stjecištem mnogih obavještajnih službi i spletki. Uz švicarske interese u Kraljevini Jugoslaviji, važan utjecaj na držanje kako izbjegličke vlade, tako i službenog Berna, imala je činjenica da je Simovićeva vlada neposredno prije njemačkog napada na Jugoslaviju u Švicarskoj deponirala dio zлата Narodne banke.¹⁷ Hrvatska je vlada višekratno pokušavala odmrznuti tu imovinu i dobiti dio koji bi pripao Hrvatskoj, ali je Švicarska to odbila, smatrajući da se time prejudiciraju politička rješenja na području predratne Kraljevine Jugoslavije.¹⁸

2. Švicarska imovina na području NDH

Nije moguće s potpunom sigurnošću utvrditi udio stranoga, pa tako ni švicarskoga kapitala u gospodarstvu Kraljevine Jugoslavije, a time i u NDH.¹⁹ Zbog nedostatka dokumentacije, ali i zbog sklonosti vlasnika kapitala da zbog

¹³ Opširnije: Tomislav JONJIĆ, "Pitanje priznanja Nezavisne Države Hrvatske od Švicarske Konfederacije", *Časopis za suvremenu povijest*, 31/1999., br. 2, 261.-278.; ISTI, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb 2000., 513.-529.

¹⁴ Savezni politički odjel (*Eidgenössisches Politisches Departement*) jedno je od pet ministarstava tadašnje švicarske vlade (*Bundesrat* – Savezno vijeće). U sklopu Političkog odjela nalazilo se i Odjeljenje za vanjske poslove (*Abteilung für Auswärtiges*).

¹⁵ Edgar BONJOUR, *Geschichte der schweizerischen Neutralität. Vier Jahrhunderte eidgenössischer Aussenpolitik*, Bd. V, 2. Aufl., Basel-Stuttgart 1976., 263.-264.

¹⁶ E. BONJOUR, n. dj., 254.

¹⁷ Glavnina jugoslavenskog zлата pohranjena je u njujorškoj Federal Reserve Bank, dok su manje količine deponirane u Velikoj Britaniji, Brazilu, Turskoj i Švicarskoj. Jedan dio zaplijenile su talijanske okupacijske snage u Nikšiću. Ozren BLAGOJEVIĆ, "Naše finansije u periodu Narodnooslobodilačke borbe 1941-1945.", Beograd 1976. P.o. iz: *Istorija XX veka, zbornik radova XIII*, Beograd 1975., 154.

¹⁸ Schweizerisches Bundesarchiv Bern (BAR), 2200 Zagreb 2 (1942-1945), Bd. 2. Besprechungen zwischen einer schweizerischen und einer kroatischen Kommission vom 7. bis 14. Juni 1944, 2.

¹⁹ Iako to prelazi okvire ovog rada, nije suvišno ni ovdje spomenuti Sundhausenovu ocjenu: "Ne računajući investicije u industriju crpljenja sirovina, koje su međutim u prvom redu slijedile interese njemačkoga vođenja rata, hrvatsko je narodno gospodarstvo od inozemnih kapitalnih ulaganja tijekom rata profitiralo malo ili nimalo". H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 175.

različitih razloga ostanu nepoznati javnosti, pa i državnim vlastima, studije o toj problematici su manjkave.²⁰

Švicarska ulaganja u srednjoeuropskom području između dvaju svjetskih ratova uglavnom su se odnosila na metalnu industriju, tekstil, poljodjelstvo i električna poduzeća, a švicarska je vlada u tom razdoblju odobrila i nekoliko pozamašnjih kredita, od kojih su većinu dobili Jugoslavija, Poljska i Mađarska.²¹ Švicarski zajmovi Jugoslaviji na dan 31. prosinca 1940. iznosili su 667,3 milijuna dinara odnosno ukupno 19,6 posto svih zajmova.²² U jednom izvješću švicarskoga konzula u Zagrebu iz lipnja 1941. spominje se kako je Švicarska omalovažavala gospodarske potencijale Jugoslavije, te se tom tržištu okrenula tek u kasnijem razdoblju, kad su to učinile neke druge zemlje.²³ U prilog tome govori i podatak da je Švicarska diplomatski pokrivala Jugoslaviju iz Bukurešta, dok je posebni poslanik u Beogradu imenovan tek 1940.

Strani kapital je, općenito, bio snažnije nazočan u zapadnim, bolje razvijenim dijelovima Jugoslavije.²⁴ Opširni "Memorandum o trgovačkim odnosima Švicarske i zapadnih dijelova Jugoslavije", koji je u rujnu 1934. sastavio konzularni ataše švicarskoga konzulata u Zagrebu, Max Troendle, analizira tendencije u švicarsko-jugoslavenskim gospodarskim odnosima. Godine 1933. Švicarska se s udjelom od 2,45 posto nalazi na 11. mjestu u jugoslavenskom uvozu (prva tri mjesta drže Austrija, Italija i Njemačka), dok je u jugoslavenskom izvozu na 8. mjestu s udjelom od 3,30 posto (ispred nje su Austrija, Italija, Njemačka, Čehoslovačka, Grčka, Mađarska i Poljska). Karakteristično je da švicarski udio u jugoslavenskom uvozu opada (1931. je iznosio 2,62 posto, 1932. – 2,86 posto), dok udio Konfederacije u jugoslavenskom izvozu s oscilacijama raste (1931. je iznosio 2,88 posto, 1932. – 2,18 posto, 1933. – 3,30 posto).²⁵ U drugoj polovici tridesetih godina primjetna je bila tendencija povećanja švicarskog udjela u jugoslavenskom gospodarstvu.²⁶

U listopadu 1941., u članku pod naslovom "Gospodarske veze Hrvatske i Švicarske", *Hrvatski narod* je iz pera "posebnog dopisnika iz Züricha" objavio statistiku švicarsko-jugoslavenske robne razmjene 1936.-1939. Prema tim je podacima Švicarska u jugoslavenskom uvozu sudjelovala s 1,9 posto, a u izvo-

²⁰ Ipak, niz korisnih podataka vidjeti u: Sergije DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*, Beograd 1958.; ISTI, *Das ausländische Kapital in Jugoslawien vor dem zweiten Weltkrieg*, Berlin (Ost) 1963.; H. SUNDHAUSSEN, n. dj., te u tamo navedenoj literaturi.

²¹ Marc PERRENOUD, "Banques et diplomatie suisses à la fin de la Deuxième Guerre Mondiale. Politique de neutralité et relations financières internationales", u: *Studien und Quellen*, Bd. 13/87-14/88, BAR, Bern 1988., 25.

²² Tako S. DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital*, 161.

²³ BAR, 2200 Zagreb 2 (1942-1945), Bd. 2, f. 505 – Wirtschaftsverhandlungen, br. 505-Ad. od 5. lipnja 1941.

²⁴ S. DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital*, 167.-169.

²⁵ BAR, 2300 Zagreb, A. Nr. 3, Memorandum od 6. rujna 1934., 1.-24.

²⁶ S. DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital*, 195., 200.

zu s 1,6 posto. Što se gospodarskih odnosa nakon uspostave NDH tiče, od 10. travnja do 1. kolovoza 1941. u Hrvatsku je uvezeno oko 1 milijun kuna robe. Vodeći zagrebački dnevnik (i ujedno središnje glasilo Ustaškog pokreta) očekuje povoljan razvitak, jer je ovo samo "početak živahnih veza između ovih zemalja".²⁷

No, ti podaci o robnoj razmjeni ne otkrivaju kolika je vrijednost švicarske imovine u Jugoslaviji. Prema nekim podacima, krajem 1940. vrijednost stranoga kapitala u Jugoslaviji, ne računajući pričuve i financijske zajmove, iznosila je 3,9 milijardi od ukupno 6,3 milijarde dinara temeljnoga kapitala. Najveći udio imala je Velika Britanija sa 759,7 milijuna dinara, a slijedile su je Francuska s 648,2 milijuna i Treći Reich (bez protektorata Češke i Moravske) s 598 milijuna dinara. Čak 56 posto britanskoga kapitala bilo je skoncentrirano u rudarstvu, dok je po 15 posto bilo uloženo u promet i proizvodnju nafte. Francuzi su 46 posto svoga kapitala usmjerili u energetiku, a 35 posto u rudarstvo. Što se njemačkoga kapitala tiče, 27 posto je uloženo u rudarstvo, 19 posto u tekstilnu industriju, a 16 posto u bankarstvo.²⁸ Krajem 1940. švicarski je dionički kapital u Jugoslaviji bio uloženo u 76 poduzeća, pri čemu je u njih 50 bio veći od udjela domaćega kapitala, te je iznosio 483,9 milijuna dinara, što je činilo 12,4 ukupnoga stranoga kapitala u jugoslavenskome gospodarstvu.²⁹ Procjenjuje se da su švicarski interesi u Jugoslaviji 1940. dosegali vrijednost od 95 milijuna franaka u privatnome vlasništvu, te 131 milijun franaka u imovini različitih društava.³⁰

Struktura imovine u stranim rukama u NDH donekle je odudarala od te slike. Sredinom lipnja 1941. u NDH je bilo 718 dioničkih društava s uplaćenim temeljnim kapitalom od 3,96 milijardi kuna. Industrijskom se proizvodnjom bavilo 324 društva, trgovinom 128, bankarstvom i osiguranjem 143, a brodogradnja je bila osnovna djelatnost 14 društava, dok su se preostala 104 bavila drugim djelatnostima.³¹ Na bankarstvo i kreditne ustanove otpadalo je 17,4 posto, na brodogradnju 6,7 posto, a 5,1 posto na trgovinu. Najveći dio (67,3 posto) dioničkoga kapitala bio je angažiran u industriji. Hrvatskog je podrijetla bilo više od polovice (55,8 posto) temeljnoga kapitala.³²

Prema približnim podacima Ministarstva narodnoga gospodarstva, 14. lipnja 1941. Švicarci su bili najzastupljeniji među stranim dioničarima, te su

²⁷ HN, god. 3/1941., br. 56, 28. listopada 1941., 11.

²⁸ S. DIMITRIJEVIĆ, *Das ausländische Kapital*, 156. i dr.; H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 167. Sundhaussen u nastavku navodi i druge procjene.

²⁹ S. DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital*, 160.

³⁰ M. PERRENOUD, n. dj., 25. Detaljnije o gospodarskim granama u kojima je taj kapital bio uloženo, vidjeti u: S. DIMITRIJEVIĆ, n. dj.

³¹ Podatke o švicarskom udjelu u bankarstvu i osiguranju, vidjeti u: S. DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital*, 19.-21., 28.

³² H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 169.

držali 302,3 milijuna kuna, od čega 299,1 milijun u industriji, 3,0 milijuna u trgovini i 0,1 milijuna kuna u ostalim djelatnostima. Na drugom su mjestu bile Sjedinjene Američke Države s 224,7 milijuna kuna, a zatim slijede Srbija (221,3 milijuna), Njemačka (183,7 milijuna), Velika Britanija (125,6 milijuna), protektorat Češka i Moravska (113,5 milijuna), Italija (77,8), Nizozemska (73,8 milijuna), Mađarska (72,9 milijuna) itd.³³

Od industrijskih grana, švicarski je kapital još u doba Jugoslavije s više od 50 posto bio najzastupljeniji među stranim ulagačima u proizvodnju i preradu drveta.³⁴ Našička tvornica tanina i paropila d. d. sa sjedištem u Zagrebu bila je najveće poduzeće koje se nalazilo u švicarskim rukama. Osnovana je 1920., a 1937. je preoblikovana u dioničko društvo s temeljnim kapitalom od 30 milijuna dinara. Prema nekim podacima, dvije trećine od ukupno 600.000 dionica pripadalo je ženevskom holdingu Union des Usines et des Exploitations Forestières de Našice, dok je preostalih 200.000 dionica bilo u vlasništvu Compagnie des Industries Minières et Annexes (CIMA) iz Vandoeuvresa. Našičko je poduzeće sa svojih skoro 16.000 namještenika i radnika i samo bilo vlasnik dionica odnosno poslovnih udjela u nizu manjih dioničkih i komanditnih društava.³⁵ Prema podacima iz 1941., švicarski su vlasnici imali oko 100.000 dionica, a mađarski oko 91.000. Vrijednost poduzeća sredinom 1941. procjenjivala se na 800 milijuna kuna.³⁶

Uz udio u spomenutoj Našičkoj tvornici tanina i paropila d. d., švicarski su državljani i švicarske pravne osobe imale znatne udjele u društvima Varda (Sarajevo), Drah (Zagreb), Narodna šumska industrija (Zagreb) itd.³⁷ Također su u lipnju 1941. bile dioničari u 38 društava, uglavnom u području industrije, gdje su držali 11 posto investiranoga temeljnoga kapitala. U Tvornici cementa u Beočinu imali su 52 posto dionica, u Bati – hrvatskoj tvornici gume i cipele d. d. iz Borova oko 60 posto, u Industriji kave Franck d. d. u Zagrebu oko 50 posto, a u drvoprerađivačkom društvu Croatia d. d. Zagreb oko 63 posto.³⁸

I u drugim su industrijskim granama švicarski dioničari imali značajne udjele.³⁹ Posebno važan bio je švicarski udio u proizvodnji boksita, koji je za

³³ Isto, 170.

³⁴ S. DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital*, 117.; H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 142.

³⁵ S. DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital*, 117.; H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 143. Našička d. d. bila je, slično poput Krivaje d. d., u središtu jedne od najvećih afera u Kraljevini Jugoslaviji, budući da su vlasti davale koncesije za eksploataciju državnih šuma drvno-prerađivačkim poduzećima, a to je neizbježno bilo povezano s korupcijom.

³⁶ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 41.

³⁷ S. DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital*, 117.

³⁸ H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 170.; S. DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital*, 113., 127., 135., 138.-139.

³⁹ O švicarskom udjelu u elektroprivredi, industriji žarulja, tekstilnoj industriji, industriji poljodjelskih proizvoda, industriji kože i obuće, vidjeti: S. DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital*, 38.-39., 74., 87., 91.-92., 113., 127.

njemačko ratno gospodarstvo bio jedna od najvažnijih sirovina. Godine 1938. čitavih 99,73 posto proizvodnje boksita u Jugoslaviji nalazio se u rukama stranaca, ponajprije u posjedu Međunarodnoga aluminijskoga kartela.⁴⁰ Najveći dio toga rudnog bogatstva bio je na području NDH koja, međutim, nije imala snažniju prerađivačku industriju. Većinski je udio u najvećem poduzeću koje se bavilo kopanjem boksita, Kontinentalnome boksitnom rudokopnom i industrijskom d.d. iz Zagreba, čiji je temeljni kapital iznosio 10 milijuna dinara, imao multinacionalni Bauxit Trust AG sa sjedištem u Zürichu.⁴¹ Pod utjecajem švicarskoga kapitala bilo je i Ugrovača rudarsko d. d. iz Mostara s temeljnim kapitalom od jednog milijuna dinara.⁴² Preko beočinske Tvornice cementa, koja je bila u većinskom vlasništvu Züricher Cement Holdinga, švicarski je kapital imao snažan utjecaj i u Jadranskome boksitnom d. d.⁴³

Tijekom vremena udio stranih ulaganja se mijenjao. To se događalo na različite načine, od različitih vojnopolitičkih mjera, preko izravne trgovine dionicama, do povećanja temeljnoga kapitala. Tako je, primjerice, već tijekom 1941. Njemačka kombinacijom političkih i gospodarskih mjera preuzela nadzor nad proizvodnjom boksita u Hrvatskoj, bilo utemeljenjem i jačanjem hrvatsko-njemačkih društava za crpljenje, bilo ugovorima s postojećim društvima koja su bila, kako je spomenuto, većinom u stranome vlasništvu.⁴⁴ Prema podacima Hrvatske državne banke na dan 31. ožujka 1943. vrijednost kapitala stranog podrijetla u NDH iznosila je 1.557,40 milijuna kuna. Od toga je Njemačka sa zaposjednutim područjima (Češka, Moravska, Nizozemska, Srbija, Francuska, Luksemburg i Belgija) imala čak 818,5 milijuna (od čega je Velika Njemačka imala 393,9 milijuna kuna), a sve ostale zemlje 738,9 milijuna kuna. Među ovima je Švicarska opet bila na prvome mjestu s 277,5 milijuna kuna. Slijedile su SAD s 229,2 milijuna, Italija sa 115,9 milijuna, Mađarska sa 60,6 milijuna, Švedska s 40,3 milijuna, Slovačka s 14,1 milijun i Velika Britanija s 1,3 milijuna kuna.⁴⁵

Karakteristično je da Italija, unatoč ratnim prilikama i snažnomu političkom i gospodarskom pritisku na Hrvatsku, nije uspjela postići veći udio u hrvatskom gospodarstvu, pa je u proljeće 1943. njezin udio bio dvostruko manji od udjela američkoga kapitala, iako se NDH formalno nalazila u ratnom stanju sa Sjedinjenim Američkim Državama.

Približno takav odnos ostao je sve do sloma NDH. Podaci Hrvatske državne banke za siječanj 1945. pokazuju da je, ne računajući Njemačku sa zaposjednutim zemljama, Švicarska kao zemlja podrijetla stranoga kapitala zadržala

⁴⁰ S. DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital*, 55., 66.-67.; H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 126.

⁴¹ S. DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital*, 55.; H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 127.

⁴² S. DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital*, 55.; H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 127.

⁴³ S. DIMITRIJEVIĆ, *Strani kapital*, 138.-139., 141.; H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 128.

⁴⁴ H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 128.-134., 282.-289.

⁴⁵ Isto, 171.

la prvo mjesto s 305.059.600 kuna. On je bio raspoređen u kemijskoj industriji (78.894.200 kuna), šumarstvu i drvenoj industriji (60.122.050 kuna), rudarstvu (11.420.000 kuna), bankarstvu (6.568.500 kuna), tekstilnoj i kožarskoj industriji (95.027.500 kuna), metalurgiji (505.750 kuna), industriji živežnih namirnica (20.000.000 kuna), građevinarstvu (32.421.600 kuna) i ostalome (100.000 kuna).⁴⁶

Zanimljivo je da je i u tom razdoblju udio američkoga kapitala visok (više od 229 milijuna kuna), te da je u odnosu na 1943. porastao udio britanskoga kapitala (više od 76 milijuna kuna).

S obzirom na mogućnost da je švicarski kapital u Kraljevini Jugoslaviji, a onda i u NDH, bio angažiran i posredno, preko pravnih osoba koje su se prividno u cjelini ili djelomično nalazile u vlasništvu državljana trećih država, čini se kako pouzdanije podatke o udjelu švicarskoga kapitala u Hrvatskoj treba tražiti u dokumentaciji Konzulata Švicarske Konfederacije u Zagrebu. Smije se, naime, pretpostaviti da će – s obzirom na restriktivne mjere uvedene u upravljanome (dirigiranom) gospodarstvu NDH – bar većina pravih vlasnika kapitala u novoj situaciji zatražiti pomoć Konzulata. No, iz aktivnosti Konzulata ne smije se zaključiti kako nije bilo i onih vlasnika koji su i dalje prikrivali svoje vlasništvo, makar uz rizik da ono time izmakne zaštiti švicarskih vlasti. Takvi su, ako ih je bilo, svoj postupak mogli različito motivirati (porezni razlozi, bojazan eventualnih židovskih vlasnika od nacionalizacije ili još gorih mjera).⁴⁷

Ovim nesumnjivo nisu iscrpljeni podaci o švicarskom kapitalu u Hrvatskoj,⁴⁸ ali se može zaključiti da u pogledu drugih društava nije bilo teškoća u odnosima s državnim vlastima, pa samim time ni potrebe za posredovanjem ili intervencijom Konzulata. No, i ovi podaci bar približno pokazuju koju je važnost zaštita švicarske imovine imala za obje države. U godišnjem izvješću za 1942./1943. švicarski je generalni konzul Kaestli podsjećao na prvo razdoblje nakon uspostave NDH, podsjećajući na to, da je u središtu njegove djelatnosti bila zaštita švicarskoga kapitala, koji je iznosio “više desetaka milijuna franka”, te skrb o švicarskoj zajednici (“koloniji”), koja je imala oko 50 do 60 osoba.⁴⁹

⁴⁶ Isto, 172.-173.

⁴⁷ Iako je Konfederacija formalno bila neutralna, švicarske su vlasti i na političkome i na gospodarskom planu ugađale nacionalsocijalističkim protužidovskim mjerama. Radi toga je posve moguće da će buduća istraživanja pokazati kako je bilo i onih židovskih glavnika koji su u strahu od neugodnosti radije propustili mogućnost da od švicarskih konzularnih vlasti zatraže zaštitu svoje imovine.

⁴⁸ Primjerice, u *Narodnim novinama*, br. 168 od 27. srpnja 1943. objavljen je “Račun razmjere na dan 31. prosinca 1942.”, “Račun dobitka i gubitka na dan 31. prosinca 1942.” te “Izkaz o stanju imovine na dan 31. prosinca 1942.” Baselskoga osiguravajućeg društva protiv šteta od požara u Baselu, Vrhovno zastupstvo za Nezavisnu Državu Hrvatsku u Zagrebu.

⁴⁹ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1942-1943, 43.

3. Hrvatski propisi o ograničenju vlasništva i prometa kapitala

Nakon Hitlerova dolaska na vlast, Njemačka ubrzano širi svoj politički i gospodarski utjecaj u jugoistočnoj Europi, što će se snažno odraziti i na jugoslavensko gospodarstvo. Priključenjem Austrije i stjecanjem nadzora nad češkim gospodarstvom, a time i kapitalom u inozemstvu, Treći Reich sa svojim gospodarstvom koje u velikoj mjeri ovisi o uvozu, počinje odlučujuće utjecati na gospodarska kretanja i u Kraljevini Jugoslaviji.

Pod pritiskom političkog razvitka tridesetih godina, određena pravila upravljanoga gospodarstva primjenjivana su znatno prije nego što je rat zahvatio jugoslavensko područje.⁵⁰ Vlada Cvetković – Maček je 1. kolovoza 1940. izrazila pripravnost obustaviti izravan i neizravan izvoz sirovina i poljodjelskih proizvoda u zemlje neprijateljske Njemačkoj, a tijekom njemačko-jugoslavenskih gospodarskih pregovora u rujnu i listopadu 1940. jugoslavenska je strana službeno pristala na integraciju Jugoslavije u “Europski gospodarski prostor”, sa svim posljedicama koje iz toga proizlaze.⁵¹

Već tada su donesene posebne norme kojima se na drukčiji način tretirala vanjska trgovina, izvoz i uvoz, trgovina živežom, popis i raspolaganje dionicama itd. U *Službenim novinama* od 5. listopada 1940. objavljena je vladina Uredba kojom se kanilo isključiti Židove iz trgovine živežom, a stvorena je mogućnost uvođenja državnog povjerenika u poduzeća s većinskim židovskim kapitalom. U težnji da ograniče i nadziru protok kapitala i roba, jugoslavenske su vlasti odnosno vlasti Banovine Hrvatske poduzele opsežne mjere da se utvrde pravi vlasnici kapitala. U skladu s tim, vlasnici dionica pozivani su da svoje dioništvo u pojedinim poduzećima prijave pod prijetnjom gubitka dioničarskih prava. Otudivanje većih poduzeća u cijelosti ili djelomično dopušteno je samo uz prethodno dopuštenje banskih vlasti.⁵² Te i slične mjere predstavljale su znatnu koncesiju političkim i gospodarskim interesima Osovine.

Okolnosti proglašenja i izgradnje NDH, a onda i razbuktavanje rata, dovele su do pojačane prilagodbe hrvatskoga gospodarstva sustavu upravljanoga gospodarstva, koji je bio svojstven njemačkomu i talijanskom gospodarstvu. Karakteristično je da je ta prilagodba na legislativnoj razini okončana tek sredinom jeseni 1941., tj. u vrijeme kad su vojno-političke prilike na području NDH postajale sve složenije. U praksi taj sustav zapravo nikad neće zaživjeti.

⁵⁰ *Gospodarsko zakonodavstvo Nezavisne Države Hrvatske (I.)*, Zagreb 1942., 9.

⁵¹ H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 45.

⁵² “Rješenje o zabrani održavanja skupština dioničarskih društava”, od 28. listopada 1940. (*Narodne novine*, br. 247, 29. X. 1940.); “Uredba za uređenje pitanja osnivanja, poslovanja, otuđenja i likvidacije privrednih poduzeća”, od 29. listopada 1940. (*Narodne novine*, br. 248, 30. X. 1940.); “Naredba sa zakonskom snagom o otudivanju i poslovanju privrednih poduzeća” (*Narodne novine*, br. 249, 31. X. 1940.); “Obavijest dioničkim društvima i imaocima dionica o dostavljanju podataka za katastar dionica” (*Narodne novine*, br. 249, 31. X. 1940.).

To se samo jednim dijelom može objasniti ratnim prilikama, ali važan razlog zacijelo počiva i u činjenici da predodžbe vodećih čimbenika državne politike o vođenju gospodarstva nisu bile sukladne sustavima u zemljama Osovine, ili nisu uopće bile izgrađene.

Zakonodavnu djelatnost na gospodarskome planu u prvome razdoblju NDH, ali i kasnije, obilježava lutanje i nedorečenost. Očito zbog nedovoljno definiranog odnosa ne samo prema ekonomsko-političkim i ideološkim pitanjima, nego i zbog manjkave ekonomske izobrazbe vodećih političkih čimbenika, pa i nedostatka njihova interesa za gospodarska pitanja, sâm državni poglavar, a za njim i resorni ministar, često donose zakonske odredbe i podzakonske propise koji su nedovoljno jasni, ponekad i međusobno proturječni. Osnivaju se različita tijela državne uprave koja se ukidaju i prije nego što su zaživjela, dok i ona tijela koja preživljavaju izmjene propisa, ostaju nedefiniranoga djelokruga i tek ograničenih ingerencija. Jedino što bi se moglo nazvati konstantom u toj zakonodavnoj djelatnosti jest naglašena težnja za ograničavanjem gospodarskog utjecaja stranoga kapitala. Pritom je državno vodstvo računalo da će hrvatske narodne interese najbolje zaštititi širenjem uloge države u gospodarstvu, što je ujedno bilo pogodno područje za demonstriranje lojalnosti načelima novoga europskog poretka. No, činjenica je da je uvođenje tih načela i na gospodarskome planu trajno ostalo tek u zametku. Osim personalnih razloga, za takvo je stanje presudna bila okolnost da ustaško vodstvo nije imalo razrađenu koncepciju društvenoga i gospodarskog ustroja.⁵³ Hrvatski nacionalizam i težnja za uspostavom vlastite države bili su jedine programske točke oko kojih je u Ustaškom pokretu postojala sloga, dok su stajališta o svim ostalim političkim, ekonomskim i društvenim pitanjima bila vrlo heterogena.⁵⁴

Tzv. jedinstveno autoritativno gospodarsko vodstvo uspostavljeno je *Zakonskom odredbom o uređenju unutarnjeg prometa, razpodjelbe i potrošnje svih vrsta robe*, koja je donesena 4. studenoga 1941.⁵⁵ Njom je ministru obrta, veleobrta i trgovine dano ovlaštenje za donošenje naredbi kojima se regulira praktično sav gospodarski život.⁵⁶ Ministar je time stekao pravo propisivati obveze prijave i stvaranje zaliha sirovina, poluproizvoda i proizvoda, određivati cijene i prisilni otkup, preuređivati, spajati i ukidati "dosadašnje gospodarske ustanove i privrednička društva", osnivati državna ili poludržavna poduzeća za pojedine proizvode, propisivati kaznene odredbe za neizvršenje i sl. Time su bitno ograničena prava koja su dotad bila zajamčena pravnim pravilima Općega građanskog zakonika.⁵⁷

⁵³ H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 239.

⁵⁴ Isto, 72.-73.

⁵⁵ *Narodne novine*, br. 171, 6. XI. 1941.

⁵⁶ U to je vrijeme ministar bio dr. Dragutin Toth.

⁵⁷ Vrhunac takve intencije čitave Zakonske odredbe kao da predstavlja norma iz paragrafa 7.: "Zahtjevi i tužbe za naknadu štete, nastale provedbom ove zakonske odredbe, nisu dopustivi."

Bio je to logičan nastavak već započetog razvitka. Naime, odmah nakon proglašenja NDH, privremeno je državno vodstvo i na području ekonomske politike donijelo određene propise. Već 12. travnja 1941. povjerenik za unutarnje poslove, dr. Milovan Žanić, donio je *Naredbu o poslovanju trgovina i tvorničkih pogona*,⁵⁸ kojom se reagira na prekid normalnog poslovanja nekih poduzeća, te se traži nastavak njihove uobičajene djelatnosti. Ta je Naredba zamijenjena 30. travnja 1941. *Zakonskom odredbom o redovitom poslovanju i sprečavanju sabotaze u privrednim poduzećima*.⁵⁹ Njom se propisuje da "sva privredna poduzeća imaju u javnom interesu redovito poslovati", te se vlasnicima, predstavnicima i upravama poduzeća prijeti da će u slučaju ugrožavanja redovitog poslovanja biti proglašeni saboterima, a u tim slučajevima im poduzeće može bez obeštećenja biti oduzeto u korist države, koja ga može likvidirati ili na drugi način njime raspolagati. Odluku o svim tim slučajevima donosi ministar narodnoga gospodarstva po slobodnoj ocjeni, pri čemu pogođenim osobama nije pridržano pravo na sudsku zaštitu.⁶⁰ Dva dana ranije naređeno je obrađivanje svih zemljišta pogodnih za obradu, pod prijetnjom privremenog oduzimanja.⁶¹

Zaštita državnih interesa na gospodarskom planu očitovala se u nizu posebnih mjera usmjerenih protiv Židova⁶² i Srba.⁶³ Mjere protiv Židova nisu imale

⁵⁸ *Narodne novine*, br. 2, 15. IV. 1941.

⁵⁹ *Narodne novine*, br. 17, 2. V. 1941.

⁶⁰ Dva dana kasnije pod državni je nadzor stavljen novac, vrijednosti i predmeti koji se nalaze u sigurnosnim pretincima novčanih zavoda i drugih privrednih poduzeća. ("Zakonska odredba o nadzoru nad novcem, vrijednostima i predmetima koji se nalaze u sigurnosnim pretincima (safes-pretinci) novčanih zavoda i drugih privrednih poduzeća", *Narodne novine*, br. 17, 2. V. 1941.).

⁶¹ "Zakonska odredba o obrađivanju zemljišta" (*Narodne novine*, br. 13, 28. IV. 1941.); "Naredba ministarstva narodnog gospodarstva o obrađivanju zemljišta" (*Narodne novine*, br. 14, 29. IV. 1941.).

⁶² "Zakonska odredba o sačuvanju hrvatske narodne imovine" (*Narodne novine*, br. 6, 18. IV. 1941.); "Provedbena naredba zakonske odredbe o sačuvanju hrvatske narodne imovine", od 18. travnja 1941. (*Narodne novine*, br. 8, 22. IV. 1941.); "Zakonska odredba o obveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća" (*Narodne novine*, br. 44, 5. VI. 1941.); "Provedbena naredba zakonske odredbe o obveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća", od 5. lipnja 1941. (*Narodne novine*, br. 44, 5. VI. 1941.); "Naredba ministarstva unutarnjih poslova o promjeni židovskih prezimena i označivanju Židova i židovskih tvrtki" (*Narodne novine*, br. 43, 4. VI. 1941.); "Zakonska odredba o sprečavanju prikrivanja židovskog imetka" (*Narodne novine*, br. 44, 5. VI. 1941.); "Zakonska odredba o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća" (*Narodne novine*, br. 149, 10. X. 1941.).

⁶³ "Zakonska odredba o nekretninama t. zv. dobrovoljaca" (*Narodne novine*, br. 6, 18. IV. 1941.); "Zakonska odredba o zabrani otuđivanja i opterećivanja nekretnina" (*Narodne novine*, br. 6, 18. IV. 1941.); "Provedbena naredba Zakonske odredbe o zabrani otuđivanja i opterećivanja nekretnina" (*Narodne novine*, br. 6, 18. IV. 1941.); "Zakonska odredba o dužnosti prijave prikrivanja novca" (*Narodne novine*, br. 86, 26. VII. 1941.); "Zakonska odredba o imovini osoba izseljenih s područja Nezavisne Države Hrvatske" (*Narodne novine*, br. 96, 7. VIII. 1941., i br. 158, 21. X. 1941.); "Zakonska odredba o imovini osoba, koje su napustile područje Nezavisne Države Hrvatske" (*Narodne novine*, br. 96, 7. VIII. 1941. i br. 158, 21. X. 1941.).

zadaću samo zahvatiti znatan kapital u židovskim rukama,⁶⁴ nego i demonstirati lojalnost Osovinu. Ujedno se službeni Zagreb na taj način htio dodvoriti Trećem Reichu i tako ga pridobiti za posredovanje u hrvatsko-talijanskim odnosno hrvatsko-madžarskim političkim i teritorijalnim prijedporima. U svakom slučaju, svrha tih mjera je "da i ovaj dio priroda dođe u narodne ruke, t. j. da se ponarodi (nacionalizira), kako bi čitavo hrvatsko narodno gospodarstvo vodeći računa o posebničkim probitcima štitilo i probitke naroda i države".⁶⁵

Za rješavanje pitanja skopčanih s "izseljivanjem stranog življa" i upravljanjem imovinom iseljenih osoba, 24. lipnja 1941. osnovano je Državno ravnateljstvo za ponovu,⁶⁶ kojemu je 16. rujna 1941. pripojeno Državno ravnateljstvo za gospodarstvenu ponovu, izvorno osnovano 1. srpnja 1941.⁶⁷ No, od 1. siječnja 1942. poslovi Državnog ravnateljstva za ponovu i Državnog ravnateljstva za prehranu prešli su u djelokrug ministarstva obrta, veleobrta i trgovine odnosno Državne riznice.⁶⁸

Poseban instrument kojim se namjeravalo zaštititi državne interese, sastojao se u uvođenju institucije povjerenika.⁶⁹ Već 19. travnja donesena je *Zakonska*

⁶⁴ Sundhausen navodi kako je prema nekim podacima skoro polovica jugoslavenskoga nacionalnog imetka bila u rukama oko 75.000 Židova, čiji je kapital dosezao svotu od 150 milijardi dinara. Drugi podaci govore da je židovski utjecaj bio izrazito snažan u trgovini žitom, živim namirnicama, kožarskoj i kemijskoj industriji. Od 15 najvećih poduzeća tekstilne industrije, četiri su najveća bila u isključivome židovskom vlasniku, u drugih osam Židovi su imali većinu kapitala, a u preostala tri manjinu. Slično je bilo i na području šumarstva i drvne industrije, u građevinarstvu i proizvodnji šećera. Neki podaci govore o tome da su Židovi bili vlasnici 65 posto kapitala u trgovini i srednjim poduzećima, a ako se izuzme dionički kapital, onda se taj postotak penje na čak 80 posto. Vrijednost imovine koju su hrvatske vlasti oduzele Židovima, na kraju rata se procjenjivala na 25 milijardi kuna. H. SUNDHAUSEN, n. dj., 245., 249.

⁶⁵ *Gospodarsko zakonodavstvo*, I., 91.

⁶⁶ Svi poslovi unutarnje kolonizacije i smještanje Hrvata useljenih iz inozemstva ostali su u djelokrugu Zavoda za kolonizaciju. Usp. "Zakonska odredba o osnutku Državnog povjerenstva za ponovu" (*Narodne novine*, br. 58, 24. VI. 1941.); "Provedbena naredba zakonskoj odredbi o osnutku Državnog ravnateljstva za ponovu", od 24. lipnja 1941. (*Narodne novine*, br. 60, 26. VI. 1941.).

⁶⁷ "Zakonska odredba o spajanju Državnog ravnateljstva za ponovu i Državnog ravnateljstva za gospodarstvenu ponovu" (*Narodne novine*, br. 128, 16. IX. 1941.).

⁶⁸ "Zakonska odredba o ukidanju Državnog ravnateljstva za ponovu i Državnog ravnateljstva za prehranu" (*Narodne novine*, br. 214, 31. XII. 1941.).

⁶⁹ U nedostatku vlastitih izgrađenih načela ustroja države, vodstvo Ustaškog pokreta je odmah nakon proglašenja NDH posegnulo za institucijom *ad hoc* povjerenika, kojoj je očito bila namijenjena privremena uloga. Tako se imenuju "povjerenik za Dalmaciju", "povjerenik za Bosnu", "povjerenik za državne željeznice", pa i povjerenici u različitim poduzećima. Dio tih funkcija utrnje Pavelićevim povratkom iz emigracije i imenovanjem vlade. No, drugi dio, osobito u gospodarstvu, nastavlja postojati čak i nakon uvođenja redovite državne uprave u kolovozu 1941., jer se pokazalo da ni emigrantsko vodstvo na čelu s Pavelićem nema posve jasne predodžbe o unutarnjem ustroju države, a naglo rasplamsavanje rata onemogućilo je normalan i postupan razvitak. Kao što je spomenuto, institucija državnog povjerenika u gospodarstvu uvedena je u doba Kraljevine Jugoslavije odnosno Banovine Hrvatske.

odredba o imenovanju povjerenika kod privrednih poduzeća,⁷⁰ kojom je uređen pravni položaj ranije faktično postavljenih povjerenika. Sada je određeno da dužnost povjerenika mogu obavljati samo oni koje je kao takve postavilo Ministarstvo narodnoga gospodarstva. Krug njihovih prava i obveza određen je 16. svibnja *Zakonskom odredbom o dužnostima i pravima povjerenika imenovanih kod privrednih poduzeća*.⁷¹ Prema tom propisu, služba povjerenika je počasna, a Ministarstvo narodnoga gospodarstva iznimno može odobriti da se povjereniku odobri naknada za rad. Povjerenici polažu prisegu na ruke ravnatelja ureda za obnovu privrede, te od njega primaju upute, a mogu biti nadzorni i upravni. Nadzorni su povjerenici ovlašteni obavljati ukupni nadzor i izdavati obvezujuće naloge za sva tijela i zaposlenike poduzeće. Upravni povjerenici preuzimaju ulogu uprave poduzeća kad ono "iz bilo kojeg razloga ostane bez pravovaljane uprave".

Ured za obnovu privrede osnovan je pri Ministarstvu narodnoga gospodarstva zakonskom odredbom od 3. svibnja 1941.,⁷² a njegova je zadaća: vršiti nadzor i pregled privrednih poduzeća, upravljati poduzećima čiji je vlasnik ili uprava nepoznata boravišta, upravljati poduzećima koja su prema *Zakonskoj odredbi o redovitom poslovanju i sprečavanju sabotaze* prešla u vlasništvo države, otkupljivati i prodavati dionice, poslovne udjele i nekretnine za račun države, uz odobrenje ministra narodnoga gospodarstva imenovati i otpuštati povjerenike te im davati naputke i nadzirati njihov rad.

Svega tri mjeseca kasnije osnovano je Državno gospodarstveno povjerenstvo.⁷³ Njegova je zadaća "da prenošenje vlasništva poduzeća bilo koje vrsti na inozemce usklađuje s vojnim i gospodarskim probitcima države i naroda, bez obzira na to, imaju li ta poduzeća sjedište u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ili izvan nje, samo ako rade na njenom području".⁷⁴ Bez odobrenja Državnoga gospodarstvenog povjerenstva ništav je svaki pravni posao koji se tiče prijenosa vlasništva na dionicama ili poslovnim udjelima, počevši od 10. travnja 1941. (dakle, i retroaktivno!). Povjerenstvo čine ministar domobranstva kao pročelnik, te državni rizničar, ministar obrta, veleobrta i trgovine, ministar vanjskih poslova, ministar šumarstva i rudarstva, ministar seljačkoga gospodarstva, ministar prometa i javnih radova, ministar udružbe, predsjednik Hrvatskoga privrednog vijeća i predsjednik odnosno povjerenik Radničke

⁷⁰ *Narodne novine*, br. 7, 21. IV. 1941.

⁷¹ *Narodne novine*, br. 30, 17. V. 1941.

⁷² *Narodne novine*, br. 18, 3. V. 1941.

⁷³ *Narodne novine*, br. 96, 7. VIII. 1941.

⁷⁴ Opširnije o djelatnosti tog tijela vidjeti: Jere JAREB, *Državno gospodarstveno povjerenstvo Nezavisne Države Hrvatske od kolovoza 1941. do travnja 1945. Dokumentarni prikaz*, Zagreb 2001. Riječ je zapravo o vrijednoj zbirci dokumenata, popraćenoj s tridesetak stranica uvodnih napomena.

komore.⁷⁵ Protiv odluka Državnoga gospodarstvenog povjerenstva nije dopušteno pokrenuti upravni spor ni parbeni postupak.⁷⁶

Osim ovih specifičnih mjera i propisa, i u NDH su postojali različiti pravni instituti koje poznaju sve države i svi suvremeni sustavi: od izvlastbe (izvlaštenja, eksproprijacije), preko nacionalizacije, do brojnih oblika i stupnjeva nadzora cijena roba, usluga i rada. Budući da su bitno određivali uvjete poslovanja, ti su propisi imali utjecaja i na švicarsku imovinu. No, u sklopu naše teme, posebno su važni bili propisi o izvlastbi, koji su predstavljali jednu od pravnih podloga za oduzimanje i švicarske imovine.⁷⁷

4. *Zaštita švicarske imovine u NDH*

Prvi oblik zaštite švicarske imovine u Hrvatskoj svodio se na potragu za švicarskom robom, koja se tijekom Travanjskog rata zatekla na području Hrvatske, njezino osiguranje i prosljeđivanje na odredište.

Nakon normalizacije poštanskog prometa, Konzulat Švicarske Konfederacije je prema nalogu Službe za švicarski robni promet, koja se nalazila u sklopu Trgovačkog odjeljenja (*Handelsabteilung*) švicarskoga Ministarstva narodnoga gospodarstva (*Volkswirtschaftsdepartement*), u rano ljeto 1941. sastavio zbirni popis, koji je sadržavao specifikaciju robe, njezinu težinu i vrijednost, te naznake isporučitelja i primatelja.⁷⁸ Posebnu brigu za svoju robu pokazala je "Petrola – švicarsko društvo za opskrbu tekućim gorivom i ogrjevom" iz Züricha, kojemu su zbog ratnih nepravilnosti zagubljena 137 vagona-cisterne, od kojih su neki puni goriva. U potrazi za tom i drugom švicarskom robom, švicarskomu konzulu Friedrichu Kaestliju od velike su pomoći bili pripadnici švicarske zajednice ("kolonije") u Hrvatskoj.⁷⁹ S punomoćima i preporukama koje im je izdao Konzulat, glavninu posla obavili su Julio Schmidlin, koji je

⁷⁵ O odnosu Državnoga gospodarstvenog povjerenstva i Ureda za obnovu privrede može se zaključivati samo na temelju njihova hijerarhijskog položaja u državnoj upravi, budući da jasno-ga zakonodavnog razgraničenja njihova djelokruga unatoč mogućnosti preklapanja – nema.

⁷⁶ Dodatni element pravne nesigurnosti uveden je normom po kojoj se i o već odlučenoj stvari može ponovno raspravljati, a "jednom donesena odluka može se preinačiti, dokinuti ili zamijeniti drugom, koja je izvršna, pošto je predsjednik vlade potvrdi". "Propisnik o radu Državnog gospodarstvenog povjerenstva i o sastavu njegova pomoćnog ureda", *Narodne novine*, br. 108, 22. VIII. 1941.

⁷⁷ Između niza propisa koji se tiču izvlastbe, najvažniji su: "Zakonska odredba o izvlastbi na području Nezavisne Države Hrvatske" (*Narodne novine*, br. 30, 17. V. 1941.); "Zakonska odredba o izvlastbi privrednih poduzeća" (*Narodne novine*, br. 118, 3. IX. 1941.); "Zakonska odredba o izvlastbi zgrada u korist države" (*Narodne novine*, br. 49, 10. VI. 1941.) i dr.

⁷⁸ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 29.

⁷⁹ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 30.

uspješno obavio potragu za imovinom društva Petrola.⁸⁰ Albert Junker, pouzdanik Švicarske središnjice za opskrbu ugljenom – Carbo, obavio je zadaće s područja za koje je bio stručnjak, dok su preostale manje zadaće obavili ing. Schlichtholz i bivši konzul Segesser.⁸¹ Zahvaljujući susretljivosti hrvatskih vlasti, oni su svoj posao obavili više nego uspješno: za Petrolu je spašeno 39 punih i 80 praznih vagona, a od 203 vagona s robom, koji su se u trenutku izbijanja rata zatekli na hrvatskom području, spašeno je i transport nastavilo njih 106. Neki se još traže, a njih 71 je uništeno, opljačkano, zaplijenjeno kao ratni plijen ili vraćeno u Švicarsku. Vrijednost spašene robe prelazi 3,25 milijuna švicarskih franaka.⁸² Švicarske su vlasti to smatrale iznimnim uspjehom.

I u slučajevima fizičkih osoba sa švicarskim državljanstvom, koje su u ratnim previranjima pogodila različita protupravna presizanja, Konzulat je konstatirao svesrdnu, žurnu i djelotvornu pomoć hrvatskih vlasti, osobito Ministarstva vanjskih poslova.⁸³

Drugi, puno složeniji oblik zaštite bila je zaštita švicarskoga kapitala u Hrvatskoj.

Kao što je spomenuto, vlasti Banovine Hrvatske poduzele su niz mjera da se utvrde pravi vlasnici kapitala u trgovačkim društvima, te da se strani kapital nadzire i ograniči. Iz spomenutih, a i drugih propisa i mjera vlasti novo-proглаšene NDH, posve je bjelodana namjera, da se – kako iz vanjskopolitičkih, tako i iz unutarnjopolitičkih i gospodarskih razloga - i snažnije krene u tom smjeru.

Vlasti su najprije pokušale potaknuti preimenovanje poduzeća “u duhu postojećeg stanja” i premještanje u Hrvatsku sjedišta onih koja posluju u Hrvatskoj, a sjedište im je izvan NDH,⁸⁴ ali su se vrlo brzo odlučile na preuzimanje restriktivnih odredaba Banovine Hrvatske, uz napomenu da se njima ne dira u propise o židovskoj imovini, koji predstavljaju *lex specialis*.⁸⁵ No,

⁸⁰ Julio Schmidlin je bio švicarski konzul u Zagrebu od 1920. do 1926. (Eidgenössisches Politisches Departement: *Die diplomatischen und konsularischen Vertretungen der Schweiz von 1798 bis 1954*, Bern bez god., 155.). U proljeće 1943. postao je izaslanikom MKCK za NDH (BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht des Schweizerischen Konsulats in Zagreb für 1942/1943, 73., 78.). U tom svojstvu je od 18. srpnja do 12. listopada 1944. posjećivao i logore u Jasenovcu i Staroj Gradiški, te je o tome sastavio zanimljivo izvješće koje je objavljeno u tjedniku *Globus*, br. 437, 23. IV. 1999., 82.-85.

⁸¹ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 30. Friedrich Segesser je bio švicarski konzul u Zagrebu od 13. srpnja 1931. do 10. siječnja 1941., kad ga je naslijedio F. Kaestli. Eidgenössisches Politisches Departement, *Die diplomatischen und konsularischen Vertretungen der Schweiz von 1798 bis 1954*, Bern bez godine izdanja, 155.

⁸² BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 31.-32.

⁸³ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 54.-57.

⁸⁴ “Zakonska odredba o promjeni naziva privrednih poduzeća”, *Narodne novine*, br. 30, 17. V. 1941.

⁸⁵ “Zakonska odredba o protezanju naredbe o otuđivanju i poslovanju privrednih poduzeća na čitavo područje Nezavisne Države Hrvatske”, *Narodne novine*, br. 51, 14. VI. 1941.

u odnosu na Švicarsku, službeni je Zagreb imao posebne političke interese.⁸⁶ Radi toga je državni tajnik u Ministarstvu vanjskih poslova, dr. Vjekoslav Vrančić, odmah izvijestio švicarskoga konzula, da će Hrvatska posebno štiti Švicarce i njihovu imovinu.⁸⁷ Hrvatska je sa Švicarskom imala dalekosežnih planova.

Vlasnici kapitala i poslovni ljudi iz Švicarske su, očito, vrlo brzo nakon proglašenja NDH pokazali interes za nastavak i širenje poslovne suradnje. Prvi upiti Konzulatu došli su već u lipnju 1941.⁸⁸ Kako će se vidjeti, i hrvatski su poslovni ljudi željeli nastaviti, odnosno preuzeti zastupanje švicarskih poslova u Hrvatskoj. Početkom tog mjeseca, kao prvi poslovni čovjek iz Hrvatske, sa službenom je putovnicom u Švicarsku otputovao dr. Krnic, direktor Tvornice cikorije Sinovi Heinricha Franka, ali se vratio neobavljena posla, zbog nesređenih odnosa dviju država.⁸⁹ No, kako je situacija bila nejasna, a redovitoga poštanskog i telefonskog prometa između Hrvatske i Švicarske u prvom razdoblju nije bilo,⁹⁰ oprezni je konzul Kaestli početkom lipnja 1941. zatražio od svoje vlade da švicarske interesente barem "sumarno" obavijesti o nekoliko važnih elemenata: prvo, da vanjskotrgovački odnosi i platni promet između Hrvatske i Švicarske još nisu uređeni, pa je otvaranje novih zastupstava preuranjeno; drugo, da se švicarska imovina "u povoljnim slučajevima" može bar "provizorno" smatrati sigurnom; treće, da je upite najbolje upravljati izravno Trgovačkom odjeljenju Ministarstva narodnoga gospodarstva kojemu je poslano iscrpno izvješće o gospodarskim prilikama i poslovnim mogućnostima u Hrvatskoj; četvrto, da je jurisdikcija Konzulata u Zagrebu ograničena na Hrvatsku, dok poslove sa Srbijom ima obavljati konzularni ured Švicarskog poslanstva u Beogradu, te peto, da Konzulat s podijeljenom Slovenijom i dijelom Dalmacije koji je pripao Italiji, ima slab ili vrlo nepouzdan kontakt.⁹¹

Još prije primitka tog dopisa, Švicarska središnjica za promicanje trgovine (*Schweizerische Zentrale für Handelsförderung*) iz Züricha i Lausanne, izvi-

⁸⁶ Opširnije u: T. JONJIC, *Hrvatska vanjska politika*, 513.

⁸⁷ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 33.-34.

⁸⁸ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 17.

⁸⁹ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 17.

⁹⁰ Izvorno Konzulat nije imao mogućnosti slati šifrirane poruke Bernu, ali je ubrzo ta mogućnost uspostavljena. No, konzul Kaestli ju je nastojao koristiti što rjeđe, da ne izaziva suvišnu pozornost (BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 70.). I kasnije se Kaestli, zbog Nijemaca, čuvao toga da bilo kakva izvješća političke naravi šalje ikako drukčije nego teklićem (BAR, 2300 Zagreb, Bd. 6, Politische Berichte, A. 21.31 – CROA. (1941 - 1942), Ae., od 3. listopada 1942.).

⁹¹ BAR, 2200 Zagreb 2 (1942-1945), Bd. 2., 505/325.29 – Ad., od 3. lipnja 1941. Prema dopisu švicarskog poslanstva u Beogradu, koji je 11. ožujka 1941. upućen konzulatu u Zagrebu, na temelju Sporazuma Cvetković-Maček i Uredbe o Banovini Hrvatskoj, te note jugoslavenskoga Ministarstva vanjskih poslova, konzularno područje Konzulata obuhvaća teritorij Banovine Hrvatske (BAR, 2200 Zagreb 2 (1942-1945), Bd. 1, Nr. 50, od 11. ožujka 1941.). No, i Dravska je banovina spadala u konzularno područje Konzulata u Zagrebu.

jestila je Konzulat da su njezini predstavnici obavili iscrpne razgovore s dr. Hansom Ebrardom, izaslanikom za trgovačke ugovore, i ministrom dr. Paulom Steinerom. Nakon tih razgovora, Središnjica odlučuje u Zagreb “u posebnu misiju” poslati Friedricha Borna, inače svog predstavnika u Budimpešti. Bornova je zadaća doputovati u Zagreb početkom srpnja, stupiti u dodir s Kaestlijem te ispitati mogućnosti poslovne suradnje između Švicarske i Kraljevine Hrvatske. Također treba utvrditi koji su predstavnici švicarskih poduzeća u Hrvatskoj još uvijek djelatni, i koja od hrvatskih poduzeća, koja su se obratila Središnjici, pokazujući interes za preuzimanje švicarskih zastupstava, dolaze u obzir.⁹²

Tijekom kolovoza 1941. Švicarska je uglavnom donijela odluku o tome kakav će oblik faktičnih odnosa s Hrvatskom moći uspostaviti.⁹³ Službenom je Bernu bilo jasno da u pregovorima sa Zagrebom nastupa s pozicije jačega i da pregovore o robnome i platnom prometu (koje je službeni Zagreb doživljavao kao značajan napredak u smjeru diplomatskog priznanja) može iskoristiti i u zaštiti švicarskoga kapitala.

Poseban problem bili su povjerenici, koji su u gospodarska poduzeća uvedeni na samom početku organiziranja političkoga i gospodarskog života. Kako u svome godišnjem izvješću za 1941. navodi konzul Kaestli, uvođenje povjerenika utjecalo je na švicarski kapital u sljedećim poduzećima: Tvornica za pamučnu industriju d. d. Zagreb (glavni interesent u Švicarskoj: Darlehenskasse der Schweizerischen Eidgenössenschaft, Bern), Drvotrgovina d. d. Zagreb (glavni interesent u Švicarskoj: Dr. Rudolf Bosshard, Mythenquai 20, Zürich), Nestlé d. d. Zagreb (glavni interesent u Švicarskoj - istoimeno poduzeće u Veveyu), Dr. A. Wander d. d. Zagreb (glavni interesent u Švicarskoj: istoimeno poduzeće u Bernu i Glaro AG u Glarusu); “Drach” drvena industrija d. d. Caprag – Sisak (glavni interesent u Švicarskoj: Eidgenössische Bank, Zürich), “Croatia” drvena industrija d. d. Zagreb (glavni interesent u Švicarskoj: odvjetnički ured Tarchini i Nosedà, Chiasso), Našička tvornica tanina i parnih pila d. d., Zagreb (glavni interesent u Švicarskoj: Union des usines et des exploitations

⁹² BAR, 2200 Zagreb 2 (1942-1945), Bd. 2., AB/E. od 5. lipnja 1941. Dr. Paul Werner Steiner, švicarski diplomat. Od 23. lipnja 1930. do 1. veljače 1940. opunomoćeni ministar i otpravnik poslova *ad interim* u Beogradu. U to je vrijeme sjedište švicarskog poslanstva, koje je pokrivalo Jugoslaviju, u Bukureštu. Nakon što je u Beogradu 1940. otvoreno poslanstvo, Steiner je postao prvi poslanik. Budući da su njemačke okupacijske vlasti poslanstvo zatvorile, Švicarska je u Beogradu imala samo konzularni ured (*Konsularkanzlei*), u kojemu se od 3. svibnja 1941. do 1945. nalazio Rudolf Schärer (Eidgenössisches Politisches Departement, *Die diplomatischen und konsularischen Vertretungen der Schweiz von 1798 bis 1954*, Bern, bez godine izdanja, 15.). Dr. Hans Ebrard, izaslanik (delegat) za trgovačke ugovore u Trgovačkom odjeljenju Ministarstva narodnoga gospodarstva i jedan od zamjenika šefa Trgovačkog odjeljenja, u Sekciji za ratno gospodarstvo. *Staatskalender der Schweizerischen Eidgenössenschaft für das Jahr 1942*, Hrsg. von der Bundeskanzlei, Bern 1942., 143., 160.

⁹³ T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika*, 516.-518.

forèstiers de Nasic SA, Rue de Hollande 6, Geneve), "Croatia" Portland cement d. d., Zagreb (glavni interesent u Švicarskoj: Cementia Holding AG, Zürich), Thonet Mundus, Varaždin (glavni interesent u Švicarskoj: istoimeno poduzeće u Zugu); MEZ dioničko društvo za proizvodnju konaca za šivanje i pletenje, Zagreb (glavni interesent u Švicarskoj: SEIGA AG, Glarus), Fuld d. d. Zagreb (glavni interesent u Švicarskoj: Autophon, Solothurn odnosno Societé Réunies de Téléphonie SA, Lausanne).⁹⁴

No, nisu posvuda povjerenici bili prijetnja. U nizu su slučajeva oni bili zaštita i švicarske imovine, pa se u tom slučaju Konzulat zadovoljavao pismenom komunikacijom sa samim povjerenikom, u kojoj bi ga upozorio na švicarsku imovinu i zamolio za poslovanje pozornošću dobrog gospodara.⁹⁵ Tamo gdje je povjerenik bio nezgodan, bilo zbog tajnosti poslovanja, bilo zbog nesposobnosti ili zbog manjka radne stege uvjetovane "huškačkom djelatnošću ekstremno lijevo orijentiranih povjerenika" (sic!), vlasnici su se htjeli otresti povjerenika, pa je trebalo poduzimati i druge mjere, slijedom čega je konzul uvijek tražio i dobio audijenciju u Ministarstvu vanjskih poslova, čiju je pomoć u takvim slučajevima molio.⁹⁶ Tamo gdje je švicarski kapital bio u većini, konzulov je trud očito bio vrlo uspješan. Malo teže je bilo tamo, gdje je švicarski kapital bio u manjini, ili je bio anoniman ili se, pak, nalazio u židovskim rukama. U nekim je slučajevima konzul procijenio da intervencija nema smisla, ili da nema gospodarskog opravdanja, pa je od nje odustao.⁹⁷ S druge strane, hrvatske su vlasti uvijek nastojale postupati susretljivo, te o sudbini švicarskoga kapitala odlučivati pregovorima sa švicarskim vlasnicima, sve u sporazumu s Konzulatom.⁹⁸

Upravo u vrijeme trajanja hrvatsko-švicarskih pregovora, koji će 10. rujna 1941. završiti potpisivanjem *Sporazuma o robnome i plaćevnom prometu*, nad švicarskom se imovinom nadvila nova opasnost. Objavljena je *Zakonska odredba o izvlaštenju*, a nju je, pod naslovom "Svako privredno poduzeće može biti izvlašteno", na vidnome mjestu objavio i vodeći hrvatski dnevnik, *Hrvatski narod*.⁹⁹ Vođa švicarskoga gospodarskog izaslanstva, dr. Ebrard, uputio je 10. rujna hrvatskoj strani verbalnu notu u kojoj je nabrojio jedanaest hrvatskih propisa koji diraju u inozemnu, a time i u švicarsku imovinu.

⁹⁴ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 34. Usp. i sažetak godišnjeg izvješća, str. VII.-VIII.

⁹⁵ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 35.

⁹⁶ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 35.

⁹⁷ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 36.

⁹⁸ Usp. Zapisnik sjednice Državnoga gospodarstvenog povjerenstva od 24. veljače, u: J. JAREB, n. dj., 155.

⁹⁹ HN, br. 202, 4. IX. 1941., 14.

U nastavku note, Ebrard napominje kako Švicarska u povodu potpisivanja bilateralnog ugovora očekuje da te odredbe, kao i one koje tek mogu uslijediti, neće ugroziti slobodu poslovanja u smislu sklopljenog sporazuma.¹⁰⁰ Vođa hrvatskog izaslanstva, dr. Butorac, tu je notu prosljedio hrvatskoj vladi. Iz njegova ponašanja, kao i iz obećanja državnog tajnika Vrančića, Švicarska je zaključila da se odredbe o iz vlastbi neće primijeniti na imovinu u švicarskom vlasništvu.¹⁰¹

No, dogodilo se nešto neočekivano. Dva mjeseca kasnije Državno je gospodarstveno povjerenstvo, pod predsjedanjem maršala Kvaternika, na zahtjev ministra državne riznice, Vladimira Košaka, donijelo odluku o iz vlastbi Našičke tvornica tanina i parnih pila d. d., Zagreb, druge po veličini drvopredrađivačke tvornice u Hrvatskoj.¹⁰² Ista je mjera 13. studenoga 1941. pogodila i društvo Croatia drvna industrija d. d., ali se u tom slučaju švicarski Konzulat ustegao od bilo kakve aktivnosti, jer od njega nije zatražena pomoć, a raspoložive obavijesti konzulu su nalagale oprez.¹⁰³ Državne mjere koje su pogodile Rudnike Ugrovača d. d., u kojoj lozanska Aluminiumindustrie AG od 1938. ima manjinski udio od milijun kuna, ublažene su akcijom posebnog izaslanika dioničara, kojemu je Konzulat stajao na usluzi.¹⁰⁴ U drugim slučajevima nije trebala intervencija Konzulata.¹⁰⁵

Iz vlastbom Našičke d. d. stvoren je problem koji će dugotrajno opterećivati hrvatsko-švicarske odnose.¹⁰⁶ On je ujedno ilustracija položaja u kojem se našla hrvatska vlada, suočena s legitimnim interesima vlasnika, vlastitim gospodarskim potrebama i njemačkim težnjama.

Naime, odlukom ministra šuma i ruda od 24. travnja 1941. imenovani su povjerenici šumsko-industrijskih i rudarskih poduzeća, pa tako i Našičke d. d. Bio je to ing. Petar Prpić, ravnatelj šuma u miru, dok mu je zamjenikom imenovan ing. Adolf Jošovac.¹⁰⁷ U idućim mjesecima poduzet je niz

¹⁰⁰ Čitav tekst note objavljen je u godišnjem izvješću Konzulata. BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941., 36.-38.

¹⁰¹ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941., 38.

¹⁰² BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941., 38.

¹⁰³ Usporediti: BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 53.-54.

¹⁰⁴ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 54.

¹⁰⁵ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 54.

¹⁰⁶ Koliko je to pitanje za švicarsku stranu bilo važno, zorno pokazuje činjenica da je oko 18 kartica teksta opširnoga godišnjeg izvješća Konzulata, koje ima ukupno oko 87 kartica, posvećeno pitanju Našičke d. d., iako se u istom izvješću raspravlja o političkim prilikama u Hrvatskoj, pokušajima priznanja, zaštiti švicarske zajednice (kolonije), sklapanju ugovora o robnome i platnom prometu, zaštiti švicarskih interesa i zaštiti interesa trećih država. Nijedno drugo pojedinačno pitanje nije toliko zaokupilo pozornost konzula, kao Našička d. d.

¹⁰⁷ HN, br. 93, 16. V. 1941., 8.

drugih restriktivnih mjera,¹⁰⁸ ali je poduzeće nastavilo uspješno poslovati.¹⁰⁹ Nesumnjivo ne slučajno, upravo u jeku hrvatsko-švicarskih gospodarskih pregovora u Zagrebu, u subotu, 30. kolovoza 1941. održana je XXI. redovita glavna skupština Našičke d. d. Sastav izabranoga upravnog odbora ("glavnog ravnateljstva") i nadzornog odbora jasno pokazuje da je Hrvatska odlučila respektirati interese švicarskoga kapitala.¹¹⁰

Drukčiju, neočekivanu odluku Državnoga gospodarstvenog povjerenstva, konzul Kaestli je pripisivao nastojanjima "častohlepnoga i vlastohlepnog" ministra financija, dr. Košaka. On je, prema Kaestliju, oslanjajući se na svoj položaj i svoje simpatije prema Njemačkoj, nastojao u svoje ruke uzeti što više vlasti na gospodarskom planu, ali je pritom došao u sukob s određenom moćnom njemačkom financijskom grupacijom. Naime, još u svibnju 1941., mimo volje i znanja hrvatske vlade, neki su njemački poslovni ljudi kupili većinu

¹⁰⁸ U *HN*, br. 90, 13. V. 1941., 10. objavljen je članak "Namješteni Židovi Našičke d. d. stavljani na raspolaganje", objašnjavajući da Židovi nastavljaju raditi pod povjerenikovim nadzorom. Mjesec i pol kasnije, povjerenik Prpić javio je upravi poduzeća da su brisane sve prokure Židovima, a da su na mjesto prokurista i ravnatelja postavljeni Hrvati, da je otkazana služba za 68 Židova, a ministarstvu zdravstva je predložen otkaz za još 20 činovnika i namještenika Židova. List objašnjava da je od ukupnog broja činovnika, njih 248 (nejasno je li to ukupan broj, ili broj Židova, op. T. J.), ostavljen manji broj činovnika i namještenika Židova koji su nužni za nastavak rada; radi se kontinuirano, u Hrvatskoj državnoj banci povjerenik je osigurao potrebne kredite, a uprava se također potrudila osigurati potrebni obrtni kapital ("Arizacija Našičke", *HN*, br. 135, 29. VI. 1941., 7.). Sredinom srpnja objavljen je oglas kojim se za potrebe Našičke d. d. traže namještenici, pri čemu su uvjeti, između ostaloga, hrvatsko državljanstvo i arijsko podrijetlo. *HN*, br. 149, 13. VII. 1941., 16.

¹⁰⁹ Na poziv ministra udružbe, povjerenik Našičke d. d. isplatio je namještenicima i radnicima iznos od 5.439.000 dinara na ime ratne pripomoći, pogodujući niže namještenike i radnike. *HN*, br. 164, 28. VII. 1941., 5.

¹¹⁰ Kako javlja *Hrvatski narod*, na skupštini je prihvaćeno izvješće glavnog ravnateljstva i nadzornog odbora. Objavljen je i popis članova jednoga i drugog tijela. Glavno ravnateljstvo čine: Guillaume Bordier, bankar iz Ženeve, Milivoj Crnadak, bivši potpredsjednik Prve hrvatske štedionice, dr. Adolf Cuvaj, bivši generalni tajnik Trgovinsko-industrijske komore u Zagrebu kao administrateur délégué društva, dr. Nikola Kaić – odvjetnik i pravni savjetnik društva u Zagrebu, Geza Kovač – industrijalac u Zagrebu, arhitekt Juraj Meniga, Gerhard Nötzlin – predstavnik holding društva Union Nasic S. A. iz Ženeve, grof Petar Pejacsevici iz Našica, dr. Branko Pliverić – glavni ravnatelj Prve hrvatske štedionice u Zagrebu, ing. Petar Prpić, ravnatelj šuma u mir., Walter Schwiering – glavni ravnatelj "Ahag" d. d. za podizanje kuća i industrijskih građevina u Berlinu, Edouard Vidoudez – bankar iz Ženeve. Članovi Nadzornog odbora su: Vlado Andrašević – ravnatelj Prve hrvatske štedionice, Francois Jaquemoud – bankar iz Ženeve, dr. Valdemar Lunaček – izv. profesor Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu, dr. Ante Pandaković – glavni tajnik Komore za veleobrt u Zagrebu i ing. Petar Rohr – ravnatelj Krndije d. d. u Našicama. Poslovna godina 1938./1939. završila je s gubitkom od 329.563,25 kuna, "te je nakon odbitka ove svote od nepodijeljenog dobitka iz poslovne godine 1937./38. od Kn 1.911.225,79 ostao dobitak u razmjeri od 31. listopada 1939. u iznosu od Kuna 1.581.662,54 te je zaključkom glavne skupštine ovaj dobitak prenesen u novu poslovnu godinu 1939./40.". Na kraju je održana konstituirajuća sjednica glavnog ravnateljstva, te je jednoglasno za predsjednika društva izabran Nikola Kaić, a za potpredsjednika Geja (sic!) Kovača (*HN*, 3/1941., br. 200, 2. rujna 1941., 10.). Sutradan je objavljeno da su u jučerašnjoj vijesti o Našičkoj d. d., kao novoizabrani članovi ravnateljstva "pomutnjom ispušteni" dr. David Karlović, profesor Ekonomsko-komercijalne visoke škole i dr. Jerko Iljadica, odvjetnik u Zagrebu. *HN*, br. 201, 3. IX. 1941., 10.

dionica društva Gutmann AG iz Belišća, koje je bilo najveća jugoslavenska (dakle, i hrvatska) drvena industrija. Želeći spriječiti prevagu njemačkog utjecaja u tom društvu, koje je vlasnik iznimno velikih šumskih posjeda, hrvatska je vlada zapravo protupravno mobilizirala hrvatske male dioničare i onemogućila glasovanje Nijemcima (*Wiener Bankverein und Kreditanstalt*), te je uspjela povisiti temeljni kapital do mjere u kojoj su Nijemci izgubili većinu. To je izazvalo oštre reakcije njemačke strane, te prigovore njemačkog poslanstva. Kako bi amortizirao te prigovore u odnosu na Gutmann AG, Košak je, navodi Kaestli, Nijemcima skrenuo pozornost na Našičku d. d.¹¹¹

Pitanje je, je li tek navodni Košakov manevar skrenuo Nijemcima pozornost na Našičku d. d., jer su u proljeće i ljeto 1941. za nju i za društvo Gutmann AG snažan interes pokazivali ne samo Ured za šumarstvo Reicha (*Reichsforstamt*), nego i posebnički kapital.¹¹² No, točna je bila Kaestlijeva ocjena da je Košak Nijemcima ponudio Našičku d. d., kako bi za NDH spasio imovinu u Belišću. Naime, bečka je Kreditna udruga (*Kreditanstalt*) u srpnju uspjela kupiti većinu dionica društva Gutmann AG, dok je hrvatska vlada stekla samo 30.000 dionica, i to uglavnom u postupku "ariziranja". Prema ocjenama njemačkih diplomatskih i obavještajnih krugova, hrvatska je vlada - kako bi spriječila njemačke planove za preuzimanje društva - na brzinu, 3. kolovoza 1941. sazvala glavnu skupštinu. Iskoristila je činjenicu da njemački stjecatelji, želeći prikriti svoje prave nakane da sasvim preuzmu društvo, nisu registrirali stjecanje dionica u Zagrebu, što su bili obvezni učiniti prema propisima iz 1940. Slijedom toga, nisu imali pravo glasa na skupštini, a to zbog niza propisa nisu mogli učiniti u kratkom roku između sazivanja i održavanja glavne skupštine. Zatražili su pomoć njemačkoga ministarstva vanjskih poslova, koje je od poslanstva u Zagrebu zahtijevalo, da izvrši najjači mogući pritisak na Zagreb, kako bi skupština bila odgođena. Poslanik Kasche je 1. kolovoza 1941. predao verbalnu notu, ali budući da se Zagreb nije obazirao na prosvjed, nije mogao spriječiti razvitak događaja: na skupštini je došlo do znatnoga povišenja temeljnoga kapitala, kojemu je vlasnik bila upravo hrvatska država. Osjetivši se izigranim, Wiener Bankverein je ustao tužbom po opunomoćeniku dr. Anti Kuntariću, ali je on neposredno prije rasprave, zakazane za 18. studenoga 1941., iznenada pozvan na vojnu vježbu. Kad se nekoliko dana kasnije vratio, neočekivano je - otkazao zastupanje. Budući da tužitelji nisu za novo ročište, 17. prosinca 1941., angažirali novog opunomoćenika niti pristupili na ročište, tužba je odbijena. Njemački su obavještajci raspolagali nizom indicija da je hrvatska vlada izvršila veliki pritisak na predsjednika sudskog vijeća.¹¹³ Na negodovanje i prigovore iz Berlina, poslanik Kasche je odvratio, da zbog političkih razloga

¹¹¹ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 38.-39.

¹¹² H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 142.-143.

¹¹³ Isto, 145.-146.

pri zastupanju njemačkih interesa u NDH treba primjenjivati pravna sredstva, a ne politički pritisak.¹¹⁴

U tom je slučaju hrvatska strana uspjela spriječiti njemačko preuzimanje društva koje bi imalo dalekosežne posljedice na hrvatsku šumsku i drvenu industriju. No, u istom kontekstu rasplamsao se hrvatsko-njemački spor oko Našičke d. d., u koji je uz Wiener Kreditanstalt ušla i interesna skupina Berchthold. Već u svibnju 1941. brigadir SA Hermann Berchthold iz Wiener Genossenschaftszentralbank pokazao je interes za kupnju Našičke d. d. Njemački Savezni ured za šumarstvo, koji se još prošle godine raspitivao o mogućnosti ulaska u vlasničku strukturu, snažno je podupro njegov zahtjev, a njemačko Ministarstvo vanjskih poslova naglasilo je kako postoji "najveći interes" da se društvo dovede pod nadzor Reicha. Ministarstvo je 25. srpnja 1941. brzojavilo poslanstvu u Zagrebu da bi optimalno rješenje bilo kad bi hrvatska vlada oduzela društvo židovskim vlasnicima u Švicarskoj, te ga ponudila Nijemcima.¹¹⁵

Otvoreni otpor hrvatske strane nije imao realnog izgleda za uspjeh pa se ministar Košak odlučio na vješt manevar. Prema nekim je podacima Berchthold s Košakom postigao sporazum da će njemačka grupa dobiti 40 – 45 posto udjela, hrvatska država 30 posto, a ostatak bi pripao skupini hrvatskih privatnih dioničara, na čelu s grofom Pejacsevicem. Budući da je Pejacsevic odavno surađivao s njemačkom interesnom skupinom Berchthold, njemačka je strana računala na dugogodišnji ugovor koji njemačkoj strani neće, doduše, omogućiti stjecanje većinskog udjela, ali će ih svakako staviti u povoljan položaj.¹¹⁶ Povoljna je okolnost pritom bila da vlasnik dionica Našičke d. d. nije bila švicarska država, nego tek tamošnje pravne osobe.¹¹⁷ Time su smanjene i opasnosti od diplomatskog zapletaja. No, vidjet će se da sporazum koji su Nijemci tobože postigli s Košakom, nije bio sporazum u pravome smislu riječi.

Na temelju zaključka Državnoga gospodarstvenog povjerenstva od 31. listopada 1941., Državno ravnateljstvo za ponovu donijelo je 4. studenoga 1941. odluku o izvlastbi Našičke d. d., koja je 8. studenoga dostavljena zagrebačkoj direkciji društva. Nekoliko dana kasnije, prema Kaestliju, ministar Košak je na sjednici Državnoga gospodarstvenog povjerenstva održao govor u kojem je Našičku prokazao kao židovsko i korumpirano poduzeće koje je odgovorno za niz deviznih prijestupa.¹¹⁸ Do tog je trenutka konzul Kaestli predao dvije

¹¹⁴ Isto, 146.

¹¹⁵ Isto, 146.-147.

¹¹⁶ Isto, 147.

¹¹⁷ Isto, 147., bilj. 169.

¹¹⁸ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 39. Dostupni zapisnici sjednica državnoga gospodarstvenog povjerenstva ne potkrjepljuju tu konzulovu tvrdnju (Usporediti J. JAREB, n. dj.). Sundhaussen tvrdi da je odlukom od 4. studenoga odlučeno o izvlastbi, ali i o postavljenju povjerenika (H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 147.). Kao što smo vidjeli, povjerenik Prpić je postavljen na temelju odluke iz travnja 1941.

prosvjedne note na ruke državnog tajnika Vrančića. Obje su note, naglašavaju Kaestli, bile sročene "energičnim tonom", a Vrančić je čak htio na sjednici Državnoga gospodarstvenog povjerenstva osobno zastupati i podupirati prosvjed švicarskoga konzulata. No, bio je spriječen drugim obvezama pa je povjerenstvo potvrdilo odluku o izvlastbi.¹¹⁹ Kaestli je krenuo u akciju, a član glavnog ravnateljstva Našičke d. d., dr. Cuvaj, zatražio je pomoć madžarskog poslanstva pri dostavi dokumenata u Budimpeštu, gdje se nalazio predstavnik dioničara Gerhard Nötzlin.¹²⁰

Zalogaj je bio prekrupan da bi ga se tek tako prepustilo,¹²¹ a osim Švicaraca, veliki interes u Našičkoj d. d. imali su i Madžari.¹²² Radi toga se madžarsko poslanstvo nije zadovoljilo ulogom prenositelja pošte, nego je svim silama podupiralo švicarske akcije. Švicarski je konzulat odlučio poduzeti sve moguće mjere, da bi se zaštitili ne samo interesi švicarskih poduzeća, nego i ugled Konfederacije kao države. Problem je bio kako to učiniti, s obzirom na činjenicu da Konfederacija nije priznala NDH, a konzul je procjenjivao da nema razloga imati apsolutnog povjerenja u sudove jedne mlade države, nastale revolucionarnim putem i zahvaćene ratom. Radi toga se Konzulat odlučio štiti Našičku d. d. kao cjelinu, računajući da bi razdvajanje švicarskih interesa od madžarskih slabilo i švicarsku poziciju.¹²³

Nakon konzultacija s članovima uprave, Vidoudetom i Lachenalom, koji su radi toga doputovali u Zagreb, Konzulat je 17. prosinca 1941. predao hrvatskomu Ministarstvu vanjskih poslova vrlo opširnu i neobično oštru verbalnu notu. U njoj se potanko opisuje kronologija događaja oko Našičke d. d. sve od uvođenja povjerenika 24. travnja 1941., te se ističe kako je Konzulat imao razloga vjerovati da će švicarski kapital biti zaštićen, to više što su hrvatski

¹¹⁹ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 40.

¹²⁰ Isto.

¹²¹ U svome godišnjem izvješću, Kaestli precizira: "Našička tvornica tanina i parnih pila d. d. u Zagrebu, pripada koncernu Union des Usines et des Exploitations Forestieres de Nasic S.A. u Genevi ('Union Nasic'), švicarskom holdingu s kapitalom od 22.280.000 franaka, osnovanom 1921. u Švicarskoj. Taj se holding sastoji od društava u Hrvatskoj, Madžarskoj, Rumunjskoj i Njemačkoj, pri čemu je hrvatsko društvo, Našička, daleko najveće i najvrjednije od njih. Njezini industrijski pogoni obuhvaćaju 9 velikih pilana, 1 tvornicu tanina, 1 tvornicu bačava, 1 tvornicu parketa, 1 tvornicu za impregniranje pragova i 700 km industrijskih tračnica. Šumski posjed obuhvaća oko 900.000 prostornih metara trupaca, 2.000.000 prostornih metara ogrjeva i drugih šumskih proizvoda. Ima oko 200.000 prostornih metara rezane građe. U normalnim vremenima poduzeće zapošljava oko 10.000 radnika. Našička je najveći proizvođač tvrdog drveta u jugoistočnoj Europi, te je od velika značenja za opskrbu drvetom svih europskih država." (BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 40.-41.)

¹²² Sundhaussen navodi da je društvo bilo 80 posto u vlasništvo švicarske države, a 20 u rukama madžarskih privatnih dioničara. (H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 147.). Nesumnjivo su točniji Kaestlijevi podaci da je oko 100.000 dionica u švicarskom vlasništvu, dok je oko 91.000 u vlasništvu madžarskih dioničara. Švicarska država nije bila vlasnik nijedne dionice. BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941., 41.-42.

¹²³ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 43.

izvori deviza vjerojatno vrlo oskudni, pa prekid veza sa Švicarskom ne bi smio odgovarati hrvatskoj strani. Na žalost, note švicarskoga konzulata, kojima se prosvjeduje zbog izvlastbe Našičke d. d. i razrješenja uprave, ostale su neodgovorene. Konzulat radi toga priopćuje da ga je "švicarska vlada ovlastila staviti na znanje Ministarstvu vanjskih poslova, da ona nije voljna (*dass sie nicht gewillt ist*) trpjeti nepoštivanje svojih važnih materijalnih i moralnih interesa u Hrvatskoj". Poduzete mjere naškodit će u prvom redu interesima NDH. Objašnjenja da je Našička d. d. kršila zakon ili da je može bitno židovsko vlasništvo razlog izvlastbe, nipošto ne stoje budući da nikakve provedene mjere nadzora ne potkrepljuju tvrdnje o nezakonitostima. Što se židovskog udjela tiče, Našička d. d. je već arizirana, pa se ni odluka o izvlastbi ne oslanja na propise o ograničavanja židovskoga vlasništva, nego na opću odredbu o izvlastbi. Ugovor koji su dvije države (sic!) nedavno potpisale, srebrni su most njihove trajne suradnje. Švicarska na nju polaže veliku važnost, a moralo bi se pretpostaviti da je i Hrvatskoj do nje stalo. U završnom dijelu note, podsjećajući na švicarsku neutralnost i njezinu posredničku odnosno pouzdaničku ulogu u međunarodnim odnosima, Konzulat ističe zahtjev da se uspostavi *status quo ante*. A nakon što se uspostavi stanje nakon ariziranja, uprava društva će se rado dogovoriti sa službenim hrvatskim mjestima o svim pitanjima koja se tiču poslovanja i opskrbe drvom.¹²⁴

Istog je dana hrvatskomu Ministarstvu vanjskih poslova verbalnu notu uputilo i mađarsko poslanstvo. Ono podsjeća da je verbalnom notom od 14. studenoga negodovalo zbog izvlastbe, a i sada podsjeća na to da je 40 posto dionica Union Nasic Genève u mađarskom vlasništvu. Radi toga se poslanstvo pridružuje prosvjednoj noti švicarskoga konzulata i moli Ministarstvo da ubrza rješavanje stvari.¹²⁵ Nastojeći u državnom vrhu dobiti potporu za svoje traženje, Vidoudet i Lachenal su posjetili S. Kvaternika, a u pratnji konzula Kaestlija primili su ih ministri Artuković, Tot i Frković. Sva četvorica pokazali su veliko razumijevanje za švicarske interese te su obećali osobno se zauzeti za njihovo povoljno rješenje.¹²⁶

U pozivu za sjednicu državnoga gospodarskog povjerenstva, zakazanu za 15. prosinca 1941., navodi se kako je Ministarstvo vanjskih poslova dostavilo prosvjedne note Švicarske i Mađarske.¹²⁷ Na sjednici je odlučeno da se državni ravnatelj za ponovu, Ćiril Ćudina, pozove na iduću sjednicu, kako bi podnio "izvještaj o pravom stanju stvari u pogledu vlasništva" Našičke d. d. i još

¹²⁴ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 43.-47. Karakteristično je da ovdje Kaestli NDH naziva "državom", što inače sustavno i svjesno izbjegava, vodeći računa o tome da Konfederacija nije *de iure* priznala hrvatsku državu.

¹²⁵ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 47.-48.

¹²⁶ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 48.-49.

¹²⁷ J. JAREB, n. dj., 117.

nekih društava.¹²⁸ Na idućoj je sjednici (19. prosinca) Ćudina bio nazočan, ali je o ovom problemu riječ uzeo državni rizničar Košak. On je istaknuo da je stupanjem SAD-a u rat "gospodarska važnost Švicarske obzirom na Nezavisnu Državu Hrvatsku u velike smanjena", pa će on slijedom toga o Našičkoj d. d. i s njom povezanim društvima (Croatia d. d., Viktorija d. d. i Đurđevik d. d.) "lično dogovoriti sa svim mjerodavnim osobama".¹²⁹ Iako se iz ovoga može zaključiti da Državno gospodarstveno povjerenstvo doista nije imalo jasnu sliku o vlasničkoj strukturi Našičke d. d. niti o razlozima njezina izvlastbe, činilo se da je sudbina društva pred rješenjem.¹³⁰

Putujući pred Božić iz Budimpešte, u Zagreb je došao dr. H. Ebrard. Prigodom posjeta Košaku pratio ga je Kaestli, koji je procjenjivao da se državni rizničar - nakon što su četvorica njegovih kolega poduprli švicarsko gledište - osjetio usamljenim. Ebrard je ponovno izložio švicarska gledišta, ali je Košak ustrajao u tome da je Našička d. d. izvlaštena i da će tako ostati. Ako švicarska strana bude inzistirala na obeštećenju švicarskih vlasnika, hrvatska će državna riznica taj problem riješiti - zlatom, tj. plaćanjem naknade u zlatu. Komentirajući taj navod, Kaestli naglašava da je posve nepoznato, odakle ministar riznice misli uzeti to zlato.¹³¹ Košak je očito htio primiriti švicarsku stranu, ali ne na način da obeća preinačenje ili ukidanje odluke o izvlastbi.

U vrijeme pisanja godišnjeg izvješća za 1941., Kaestli je 28. veljače 1942. citirao opširan "akcijski plan" za spašavanje Našičke d. d., koji je sastavio krajem prethodne godine te ga posredovanjem mađarskog poslanstva dostavio i mađarskim dioničarima.¹³² Stvar oko Našičke d. d. još uvijek je smatrao neriješenom i neizvjesnom. No, u siječnju 1942. nekako je doznao da je ministar Košak obećao poslaniku NDH u Madridu, grofu Pejacsevici, da će ovaj moći otkupiti znatan paket dionica Našičke d. d. u nominalnoj vrijednosti, pa je 23. siječnja uputio notu Ministarstvu vanjskih poslova. Ne spominjući u njoj Pejacsevica, on naglašava da se nimalo nije promijenilo švicarsko gledi-

¹²⁸ Isto, 119.

¹²⁹ Isto, 120. Naravno, ulazak SAD-a u rat nije utjecao na gospodarsku važnost Švicarske. Moglo je samo biti riječ o promijenjenim političkim okolnostima: nakon što je NDH formalno proglasila ratno stanje s Velikom Britanijom i SAD, smanjeni su izgledi da se preko Švicarske uspostave diskretni kontakti sa zapadnim Saveznicima.

¹³⁰ U jednom od svečanih božićnih brojeva *Hrvatskog naroda* objavljen je veliki reklamni oglas: "Našička tvornica tanina i paropila d. d., Zagreb, Marulićev trg 18, Pilane: Sušine-Đurđenovac, Ljeskovica, Andrijevi, Novoselec-križ, Karlovac, Klenak, Podgradci, Zavidovići, Begovhan; Tvornica tanina, parketa i bačava: Sušine-Đurđenovac, Impregnacija pragova i stupova: Karlovac, Tvornica sanduka i ljuštene robe: Podgradci; Kamenolom: Blacko Jakšić", *HN*, br. 309, 26. XII. 1941., nepaginirane stranice.

¹³¹ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 49. Iz jednoga kasnijeg dokumenta, datiranog u veljači 1943., može se zaključiti da su u kasnijoj fazi švicarski dioničari, zbog nemogućnosti deviznoga podmirenja, bili zatražili naknadu u visokovrijednim drvnim proizvodima, čemu se žestoko usprotivila njemačka strana. H. SUNDHAUSEN, n. dj., 147.

¹³² BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 50.-52.

šte izraženo u verbalnoj noti od 17. prosinca 1941. Jednako je postupilo i mađarsko poslanstvo, a odvjetnik Lachenal je dva puta telegrafski prosvjedovao Ministarstvu vanjskih poslova zbog tih najava.¹³³

Ne obazirući se na nastali diplomatski prijem oko Našičke d. d., ministar Košak nastavio je kombinacije s njemačkim interesentima, želeći za Hrvatsku spasiti i Našičku d. d., kao što je spasio drvenu industriju iz Belišća. Radi toga je s Rudolfom Timmelom, opunomoćenikom interesne skupine Berchthold, 2. ožujka 1942. potpisao predugovor o njemačkom ulasku u vlasništvo Našičke d. d. u udjelu od "najmanje 40 posto", odbivši prethodno Timmelovo traženje da njemačkim dioničarima pripadne najmanje 45 posto.¹³⁴ Predugovor je sadržavao niz nejasnih uglavaka, pa nikad neće biti pretočen u konačni ugovor. Očito ne znajući za predugovor, švicarski je konzul u dometku svomu godišnjem izvješću za 1941. godinu zabilježio kako ga je Košak primio 6. ožujka 1942. Ponovno procjenjujući da je ministrov položaj oslabio zbog potpore koju su švicarskim traženjima pružali ministar Toth, državni tajnik Lamer, pa i sam vojskovođa Kvaternik, Kaestliju s puno optimizma piše kako mu je Košak obećao da će u budućnosti voditi više računa o zaštiti švicarskih interesa, te će nastojati izbjegavati svaku mogućnost da se stvori svršeni čin. Ujedno je pozvao švicarske vlasnike da u Zagreb pošalju izaslanike za pregovore s hrvatskom vladom.¹³⁵

Ministar državne riznice očito je htio dobiti na vremenu i izbjeći konflikte kako s Nijemcima, tako i sa Švicarcima, pa je i jednima i drugima obećavao povoljno rješenje, a s njim je zapravo otezao. No, početkom lipnja 1942. Timmelu je dodijelio niz ovlaštenja, čime mu je praktično u ruke predano upravljanje društvom, iako je pitanje provedbe izvlastbe i formaliziranje vlasničkih odnosa još visjelo u zraku.¹³⁶ Nijemci su željeli to pitanje riješiti što prije. Tijekom 1942. trajao je postupak vještačenja i utvrđivanja činjenica o zakonitosti izvlastbe. Njemački su stručnjaci procijenili, da je hrvatska vlada postupala zakonito, ali je drugo pitanje kako treba obešteti židovske vlasnike i kako će se to reflektirati na hrvatsko-švicarske odnose. Uz to, takvo rješenje, koje je odgovaralo grupi Berchthold, slabilo je položaj Wiener Kreditanstalt pa je njemačko Ministarstvo vanjskih poslova čije se miješanje tražilo praktično sa svih strana, presjeklo čvor zaključkom da vještačenje ne daje potporu ocjeni o zakonitosti izvlastbe.¹³⁷ Timmel je na to predložio model koji bi donekle pomirio suprotstavljene interese i čija je realizacija moguća tek u roku

¹³³ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941, 52.

¹³⁴ H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 147.

¹³⁵ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941. Anhang, XI.

¹³⁶ H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 147.-148.

¹³⁷ Isto, 148.

od jedne godine od okončanja rata. Taj je prijedlog podrazumijevao švicarsku suglasnost.¹³⁸

Samim time je konačna odluka o Našičkoj d. d. pomaknuta u poratno doba. Da je Hrvatskoj takvo rješenje u postojećim okolnostima odgovaralo, potvrđuje činjenica da na hrvatskoj strani ni o provedbi iz vlasti ni o daljnjoj sudbini Našičke d. d. nikad nije postignut jednoznačno stajalište. Na sjednici Državnoga gospodarstvenog povjerenstva, održanoj 4. veljače 1944., ministri Cabas i Balen, te državni pomoćnik Butorac, raspravljali su o tome kakva treba biti sudbina Našičke d. d. nakon iz vlasti, budući da nije jasno kakva je pravna priroda i vrijedi li još predugovor koji je Košak potpisao u ožujku 1942. Nije jasno ni to jesu li u pravu švicarski dioničari, ili njemački stjecatelji udjela. Stvar još uvijek nije bila riješena.¹³⁹

U svibnju 1944. Junus Mehmedagić, potpredsjednik Hrvatske državne banke, podsjetio je na to pitanje i izrazio čuđenje što ga Švicarci ne potežu.¹⁴⁰ Hrvatska strana nije imala razloga požurivati rješenje. Na 35. sjednici Državnoga gospodarstvenog povjerenstva, 12. srpnja 1944., opunomoćenik za pregovore s dioničarima Našičke d. d., dr. Josip Butorac, izvijestio je o stanju stvari, ali je odmah nakon toga pročelnik Aleksandar Hondl dodao da mu je šumarski predstavnik njemačkog poslanstva, dr. Funk, dan prije rekao kako su Nijemci svjesni "da Našičku ne će nikada dobiti, pa da prema tome odustaju od daljeg traženja". Hondl je nastavio kako "kod toga treba imati na umu, da je svojedobno bilo zaključeno, da se Našička preda Niemcima, kako bi se spasilo Šumsko veleobrtno d. d. Belišće". Na Balenov upit kako je do tog manevra došlo, pročelnik Hondl je ispričavao kako je izvorni poticaj glede Našičke d. d. došao s hrvatske strane, ali ga Nijemci u prvi mah nisu prihvatili. Kad je njemačka strana kasnije zatražila više, Hrvatska je to traženje odbila. Nakon tog je objašnjenja Balen zaključio, da je u svjetlu jučerašnje Funkove izjave stvar najbolje ne potezati.¹⁴¹

Pravni odjel Ministarstva vanjskih poslova dostavio je 10. kolovoza 1944. Državnomu gospodarstvenom povjerenstvu mišljenje o iz vlasti švicarskih i britanskih ("engleskih") poduzeća. Pravni odjel naglašava da međunarodno pravo načelno dopušta iz vlasti, ako su kumulativno ispunjene sljedeće pretpostavke: da je to u javnom probitku, da mjera mora biti općenita i poduzeta bez diskriminacije, i da se vlasniku dade primjerena odšteta koja odgovara stvarnoj vrijednosti oduzete stvari. U doktrini postoji prijedlog samo oko treće pretpostavke, pa ima onih koji brane stajalište da država nije dužna dati primjerenu, pa čak i nikakvu odštetu. Kad bi se takvo gledište prihvatilo, mogla bi

¹³⁸ Isto, 148.-149.

¹³⁹ Isto, 488.-489.

¹⁴⁰ J. JAREB, n. dj., 554.

¹⁴¹ Isto, 570.-572.

ga zauzeti i NDH, ali će to uvijek ovisiti o političkoj situaciji, kao i o činjenici, priznaju li Švicarska i Engleska (sic!) Hrvatskoj "svojstvo vrhovničkog i samostalnog subjekta međunarodnog prava".¹⁴²

Stajališta Pravnog odjela Ministarstva vanjskih poslova nisu značila korak prema rješenju pitanja Našičke d. d., budući da na hrvatskoj strani očito nije postojala volja da se to pitanje konačno riješi. U međuvremenu je vojni razvoj nametao druge teškoće i pitanja. Pojavila se opasnost da poduzeće s pretežnim dijelom imovine padne u partizanske ruke. "Podržavanje proizvodne sposobnosti šumskih veleobrtnih poduzeća" bila je jedna od tema na 41. sjednici Državnoga gospodarstvenog povjerenstva 21. rujna 1944. U tom se kontekstu opširno raspravljalo i o poslovanju Našičke d. d.¹⁴³ Povećavanje teškoća s proizvodnjom, skopčano s ratnim neprilikama, zaoštrilo je pitanje svrhovitosti kreditiranja tog poduzeća, pa se na 42. sjednici, 25. rujna 1944., ponovno o njemu potanko raspravljalo. Pritom je izloženo i nejasno pravno stanje. Nije dovršen postupak izvlastbe, niti je bilo što drugo "konačno uređeno". Opuномоćenik za pregovore s dioničarima, dr. Butorac, obavještuje da bi dioničari htjeli poduzeće uzeti natrag. Prema njegovu shvaćanju, to bi Hrvatskoj odgovaralo jer u protivnome prijeti opasnost da imovina poduzeća padne u ruke pobunjenicima, slijedom čega će država ostati bez nje, ali će ostati njezina obveza prema dioničarima. Vraćanjem poduzeća dioničarima utrnula bi obveza države prema njima, a suvišnom bi postala rasprava o tome treba li kreditirati poduzeće koje je u velikoj opasnosti da padne u partizanske ruke. Nasuprot Butorčevu mišljenju, ministar šumarstva i rudarstva, dr. Balen, smatra da poduzeće i dalje treba zadržati u državnim rukama. On podsjeća da u povremenim razgovorima s njemačkom stranom nije posve jasno ni njihovo gledište. Obvezivanje ministra Košaka iz ožujka 1942. ne znači da Nijemci moraju, nego tek da mogu steći 40 posto dionica. Kako izjavljuje pročelnik Hondl, sam Košak je nedavno u Beču o tom problemu razgovarao s Hondlom te mu je rekao da s njemačkom stranom nisu vođeni nikakvi pregovori, nego samo razgovori: "Nijemci su tražili Belišće, a ministar g. dr. Košak htio je Belišće zadržati za nas i zato je razgovarao s Niemcima o tome, da oni načelno ulaze u Našičku, a napuštaju Belišće". U nastavku sjednice, Butorac je izvijestio kako je bio u Švicarskoj i razgovarao s Vidoudetom i Lachenalom, koji su izjavili da "ako bismo mi njima sada Našičku vratili, oni [švicarski dioničari] ne traže nikakovu odštetu". U tom smislu je švicarski Generalni (sic!) konzulat 12. rujna dostavio obvezujuću izjavu u ime dioničara. No, kako ni nakon dugotrajne rasprave nije postignuta suglasnost, zamoljen je ministar Alajbegović da u Zagreb pozove poslanika Košaka radi rasprave o Belišću i

¹⁴² Isto, 602., 606.-609.

¹⁴³ Isto, 617.-618., 621.-623.

Našičkoj d. d.¹⁴⁴ Košak takvim pozivom nije bio oduševljen pa je Butorac u studenome 1944. izvijestio kako je s njim razgovarao u Beču. Bivši je ministar rekao da je sve spise predao njemu, Butorcu, a sve ostalo rekao je dr. Hondlu. Zbog Košakova nedolaska, Državno je gospodarstveno povjerenstvo 14. studenoga 1944. zaključilo da Ministarstvo vanjskih poslova prouči predmet i predloži njegovo rješenje.¹⁴⁵

No, stvar je bez rješenja dočekala svršetak rata i slom NDH. Nove će jugoslavenske komunističke vlasti puno brže, radikalnije i djelotvornije posegnuti u inozemnu imovinu, pa tako i u imovinu Švicarske Konfederacije.

5. Zaključak

Iz dostupnoga se arhivskoga gradova može zaključiti da su već u prvim mjesecima – osim sudbine Našičke d. d. - na švicarsko zadovoljstvo bila riješena sva otvorena pitanja glede zaštite švicarske imovine u NDH. Ministarstvo vanjskih poslova pružilo je Konzulatu Švicarske Konfederacije u Zagrebu pomoć i potporu da se spasi i sačuva švicarska roba i pošiljke, koje su se zatekle na području novoproglašene Nezavisne Države Hrvatske u Travanjskom ratu. Također je obećalo da će u najvećoj mogućoj mjeri štititi švicarski dionički kapital, iako je mlada država bila zainteresirana za to da pod svoj nadzor dobije što više gospodarskih potencijala.

Situaciju je otežavala okolnost da su vlasti Trećeg Reicha i njemačka poduzeća uopće nastojala proširiti svoj utjecaj i u Hrvatskoj, osobito na teret oduzete židovske imovine.¹⁴⁶ Tamo gdje se moglo pokazati da su švicarski vlasnici također "arijci", hrvatske su vlasti imovinu tretirale kao švicarsku, pa je time uživala i veći stupanj zaštite odnosno – nije bila izvlaštena. To zorno pokazuju primjeri Narodne šumske industrije d. d. iz Zagreba,¹⁴⁷ kao i Drach indu-

¹⁴⁴ Isto, 623.-630. Kaestli je nakon snažnoga i upornog pritiska hrvatske strane imenovan generalnim konzulom tek 5. ožujka 1943 (*Staatskalender der schweizerischen Eidgenössenschaft 1943*, Hrsg. von der Bundeskanzlei, Bern 1943, 33.; Eidgenössisches politisches Departement, *Die diplomatischen und konsularischen Vertretungen der Schweiz von 1798 bis 1954*, Bern. bez godine izdanja, 155.). Švicarski konzulat u Zagrebu nije nikad podignut na rang generalnoga konzulata. Usporediti: T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika*, n. dj., 523.

¹⁴⁵ J. JAREB, n. dj., 656.-659.

¹⁴⁶ Tek će buduća istraživanja pokazati jesu li nacionalsocijalističke vlasti poticale donošenje protužidovskoga zakonodavstva i radi toga da se domognu židovskog imetka u zemljama koje su bile izložene njihovu vojnopoličkom pritisku.

¹⁴⁷ O tom se poduzeću raspravljalo na sjednici Državnoga gospodarskog povjerenstva 12. siječnja 1942., kad je odlučeno da se odbije zahtjev Ministarstva šumarstva i rudarstva za izvlaštenje, jer je utvrđeno da se ono treba smatrati švicarskim poduzećem, a njegovi su vlasnici ari-
jci. J. JAREB, n. dj., 132., 134.

strije drva d. d.¹⁴⁸ U prilogu svomu godišnjem izvješću za 1941., konzul Kaestli je slavodobitno bilježio kako je Konzulat u velikoj mjeri ispunio svoju zadaću: švicarska je imovina pretežno zaštićena, a Švicarska i njezino predstavništvo “mogu si uknjižiti takav uspjeh što se prestiža tiče, kakav u jednoj državi čiji su interesi jednostrano upravljani prema osovinskim silama, nipošto nije razumljiv sam po sebi”.¹⁴⁹

U opširnom izvješću za 1942./43. eventualni problemi sa zaštitom švicarske imovine i kapitala uopće nisu spomenuti.¹⁵⁰ To znači da više nisu ni postojali. O tome govore i iznimno pohvalne riječi konzula Kaestlija o Košakovu nasljedniku na čelu ministarstva državne riznice, dr. Antunu Filipančiću, početkom lipnja 1943.¹⁵¹ To se, također, pouzdano može zaključiti i iz činjenice da ta tema nije ni jednom jedinom riječju spomenuta tijekom hrvatsko-švicarskih gospodarskih pregovora, koji su vođeni od 7. do 16. lipnja 1944. Ni opširni interni materijal, koji je Trgovačko odjeljenje švicarskoga Saveznog ministarstva narodnoga gospodarstva priredilo u srpnju 1944., ne spominje švicarsku imovinu u NDH i njezinu zaštitu kao problem ili otvoreno pitanje.¹⁵² U tom smislu je Ministarstvo narodnoga gospodarstva 23. lipnja 1944. izvijestilo Bundesrat.¹⁵³ Trgovačko odjeljenje Ministarstva je početkom kolovoza 1944. u dopisu Konzulatu u Zagrebu potvrdilo da u tom pogledu nema neskladu pogleda između hrvatske i švicarske vlade.¹⁵⁴

Koliku je važnost NDH pridavala održavanju dobrih odnosa sa Švicarskom, pokazuje zahtjev za naknadu štete ing. Alfreda Bertschija, kojemu je švicarski konzulat u Zagrebu pružio pravnu pomoć. Bertschiju je, naime, ustaško zapo-

¹⁴⁸ O ovom je poduzeću raspravljalo Državno gospodarsko povjerenstvo 13. veljače 1942. Nije prihvaćen zahtjev Ministarstva šumarstva i rudarstva za izvlastbu, jer je utvrđeno da se ono treba smatrati švicarskim poduzećem. Kasniji zahtjev Ministarstva za izvlastbu željezničke (šumske) pruge u vlasništvu poduzeća, Povjerenstvo je odbilo te je 24. veljače 1942. odlučeno da se radi korištenja te pruge trebaju zametnuti pregovori, u sporazumu sa švicarskim konzulom u Zagrebu. J. JAREB, n. dj., 140., 150., 155.

¹⁴⁹ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht 1941. Anhang XI.

¹⁵⁰ BAR, E 2400 Zagreb, Bd. 4, Geschäftsbericht des Schweizerischen Konsulats in Zagreb für 1942/1943.

¹⁵¹ Filipančić je, prema Kaestliju, veliki prijatelj i simpatizer demokratske Švicarske, te je u svakom trenutku spreman pomoći. On nije ustaša, niti je položio ustašku prisegu, a tek je nakon snažnoga Pavelićeva pritiska pristao preuzeti mjesto ministra. BAR, 2300 Zagreb, Bd. 7, Politische Berichte, A. 21.31 – CROA. (1943), Ae., od 5. lipnja 1943.

¹⁵² Obradene su sljedeće teme: Promjena diobenoga ključa pri kompenzacijskim transakcijama, Ukidanje blokade hrvatske imovine u Švicarskoj, Švicarski propisi o plaćanju robe uvezene u Švicarsku, Preinaka atesta B u ateste A, Promjena tečaja transferne kune s 32 kune za franak u 50 kuna za franak. BAR, 2200 Zagreb 2 (1942-1945), Bd. 2. Besprechungen zwischen einer schweizerischen und einer kroatischen Kommission vom 7. bis 14. Juni 1944.

¹⁵³ BAR, 2200 Zagreb 2 (1942-1945), Bd. 2., Am. Kro.821, Wirtschaftsverhandlungen mit Kroatien, od 23. lipnja 1944.

¹⁵⁴ BAR, 2200 Zagreb 2 (1942-1945), Bd. 2., ES 4 – Am. Kro.900.1.AVA, od 3. kolovoza 1944.

vjedništvo u Vinkovcima rekviriralo automobil. Ministarstvo vanjskih poslova je 4. srpnja 1942. notom br. K. 16537/42 javilo konzulatu da će se stvar povoljno riješiti, a da će ubrzanje biti zatraženo intervencijom Glavnoga ustaškog stana. Dva dana kasnije je Ministarstvo i zatražilo od GUS-a što skorije okončanje stvari “u interesu našega dobrog glasa u inozemstvu”.¹⁵⁵ Zanimljivo je da je sva ta korespondencija – protivno diplomatsko-konzularnoj praksi – dostavljena i švicarskom konzulatu. Time se očito htjela pokazati posebna naklonost i spremnost na suradnju.

Iako je bio nesklon ustaškom režimu, generalni je konzul Kaestli, više puta izvještavao o izrazitim simpatijama koje neki visoki hrvatski dužnosnici pokazuju prema Švicarskoj. U takve je posebno ubrajao Pavelića, koji je za Švicarsku imao samo riječi hvale, a konzula se dojmio i kao osoba.¹⁵⁶ Poglavnik je švicarskoga konzula tretirao s krajnjim poštovanjem i u prvim godinama rata, kad ga je ostatak diplomatskoga i vojnodiplomatskog zbora na primanjima u Zagrebu napadno ignorirao.¹⁵⁷

No, time nisu utrnule rezerve koje je službeni Bern imao prema Hrvatskoj. Nasuprot zadovoljstvu zbog zaštite imovine, švicarska je strana bila iznimno nezadovoljna rezultatima hrvatsko-švicarskoga sporazuma o robnome i platnom prometu jer je smatrala da robna razmjena teče uglavnom u korist Hrvatske.

Hrvatska je, doista, tijekom 1941. i 1942. uspjela u Švicarsku izvesti osjetno više robe nego što je uvezla.¹⁵⁸ Ta je činjenica vrijedna pozornosti, osobito u svjetlu objektivno nepovoljnih prilika, pri čemu prometna ograničenja nisu bila od najmanje važnosti.¹⁵⁹ Znatne zapreke za produbljenje gospodarske (a time i političke) suradnje dviju zemalja postavljali su i Nijemci.¹⁶⁰ Hrvatski

¹⁵⁵ BAR, 2200 Zagreb 2, Bd. 2, Zagreb 1942-1945, Nr. 190.1 – Wahrnehmung allgemeiner schweizerischen Interessen, od 12. kolovoza 1942.

¹⁵⁶ Izvješćujući o Pavelićevu posjetu švicarskom štandu na Zagrebačkom zboru (velesajmu), Kaestli ovako opisuje Pavelića: “Poglavnik, muškarac u ranim pedesetima, muževna je pojava dotjeranih, skoro otmjenih manira. Crte njegova lijepog, ali tvrdog lica, u skladu su s odmjerenim načinom njegova govora. Lijepi bariton, skupa sa smirenim pogledom, ublažava i one dijelove govora koji su oštriji. Nitko se u hrvatskome vodstvu ne kreće s toliko dostojanstva i prirodnosti. Čini se da je od impulzivnoga i donekle nonšalantnoga hrvatsko-austro-ugarskog stila uzeo samo ono što je dobro”. BAR, 2300 Zagreb, Bd. 6, Politische Berichte, A. 21.31 – CROA. (1941-1942), 300.-Ae. od 1. lipnja 1942.

¹⁵⁷ Slično se prema Kaestliju odnosio i državni tajnik dr. Vjekoslav Vrančić, dok je ministar vanjskih poslova, dr. Mladena Lorkovića, odlikovala “klecavost” (*Kniefälligkeit*) pred Nijemcima. BAR, 2300 Zagreb, Bd. 7, Politische Berichte, A. 21.31 – CROA. (1943), bez ozn., od 13. travnja 1943.

¹⁵⁸ Statistiku klirinškog prometa vidjeti u: H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 197.

¹⁵⁹ *Hrvatski narod* je u listopadu 1941. objavio vijest o uspostavi željezničkoga robnog prometa sa Švicarskom, kako su dogovorila izaslanstva dviju država u Luganu. Pojednosti oko tarife trebaju biti uskoro uređene, a Švicarska pristaje Hrvatskoj posuditi potreban broj vagona. *HN*, br. 251, 23. X. 1941., 9.

¹⁶⁰ H. SUNDHAUSSEN, n. dj., 198.-199.

je predstavnik u Švicarskoj, šef Stalnoga trgovačkog izaslanstva u Zürichu, poslanik Josip Milković, izvješćivao u veljači 1943. kako je neuredan hrvatski odnos prema ispunjenju ugovora i uopće razvitku gospodarskih odnosa, jedan od ključnih razloga vrlo slaboga ugleda Hrvatske u Konfederaciji.¹⁶¹ Poslanik vjerojatno nije znao da je u Hrvatskoj donesena odluka da se ispune obveze preuzete prema Njemačkoj i Švicarskoj, bez obzira na teške prilike, jer je to bilo važno i zbog političkih i zbog gospodarskih razloga.¹⁶² No, želje su bile jedno, a mogućnosti drugo. U nekim razdobljima državna blagajna nije uopće imala švicarskih franaka odnosno deviza uopće,¹⁶³ pa se – unatoč dramatičnosti diplomatsko-političkog trenutka – nakon kapitulacije Italije razmišljalo i o ukidanju nekih diplomatskih predstavništava, zbog nemogućnosti njihova financiranja.¹⁶⁴ U rujnu 1943. konstatirano je kako je izvoz u Švicarsku prestao zbog prometnih razloga.¹⁶⁵

Iako se, izolirano promatrano, Hrvatska mogla smatrati ugovornom stran-
kom koja je više profitirala, ni Hrvatska nije imala previše razloga za zadovolj-
stvo hrvatsko-švicarskom robnom razmjenom. Proizvode u odnosu na koje je
najviše ovisila o Osovini, nije uspjela pribaviti ni u Švicarskoj: Konfederacija je
tijekom 1942. u Hrvatsku izvezla ratnog tvoriva u vrijednosti od zanemarivih
4.000 franaka. U idućoj godini vrijednost je porasla za jednu tisuću, a 1944. je
dosegla 14.000 franaka.¹⁶⁶ Trgovačku razmjenu sa Švicarskom i Turskom, jedi-
nim zemljama u kojima je Hrvatska mogla priskrbiti slobodne devize, snaž-
no su ometali Nijemci, ističući kako nije riječ o savezničkim državama,¹⁶⁷ a
probleme je povećavao vojnopolitički razvitak, koji je Hrvatskoj iz dna u dan
ostavljao sve manje prostora.

¹⁶¹ Stalno trgovačko izaslanstvo Nezavisne Države Hrvatske u Zürichu, Redoviti izvještaj br. I, od 20. II. 1943. (Arhiv Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Fond Ustaške nadzorne službe, inv. br. 711). Kao što se Stalno trgovačko izaslanstvo u Hrvatskoj tretiralo poput diplomatsko-konzularnog predstavništva, te su mu slane različite okružnice (Hrvatski državni arhiv, Ministarstvo vanjskih poslova NDH, dalje: HDA, MVP NDH, kut. 3, Politički odjel 1941.-1945., br. K. 29.805, 23. XII. 1942.), tako se i Milkovića neizostavno nazivalo poslanikom, što je i bio njegov rang u Ministarstvu vanjskih poslova. HDA, MVP NDH, kut. 3. Politički odjel 1941.-1945., br. Taj. O. P. 122/43, 23. IV. 1943.

¹⁶² Usp. zapisnik sjednica Državnoga gospodarskog povjerenstva od 22. lipnja 1942. i od 18. veljače 1944., u: J. JAREB, n. dj., 230., 498.-499.

¹⁶³ Zapisnik sjednice Državnoga gospodarskog povjerenstva od 8. srpnja 1942., u: J. JAREB, n. dj., 241.

¹⁶⁴ Usp. Dopis predsjednika Hrvatske državne banke Državnomu gospodarstvenom povjerenstvu, od 24. rujna 1943. u: J. JAREB, n. dj., 349.-351.

¹⁶⁵ Zapisnik sjednice Državnoga gospodarskog povjerenstva od 27. rujna 1943., u: J. JAREB, n. dj., 342.

¹⁶⁶ *DOCUMENTS DIPLOMATIQUES SUISSES*, Vol. 15 (8. 9. 1943 – 8. 5. 1945), Bern 1992., dok. 433., 1078.-1085.

¹⁶⁷ Zapisnik izvanredne sjednice Državnoga gospodarskog povjerenstva od 17. siječnja 1944., u: J. JAREB, n. dj., 470.

SUMMARY

THE FATE OF SWISS PROPERTY IN THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA (1941-1945)

The fact that the Swiss Confederation did not diplomatically recognize the Independent State of Croatia had an important influence on the fate of Swiss property in Croatia. Nonetheless, Croatian officials tried to provide as much protection for Swiss property as they possibly could. It was clear that the government attempted to keep lines of communication to the neutral world open, also through Switzerland (and Turkey), Croatia had access to free currencies. As a result, Croatian authorities took measures to prevent the Germans and German capital to takeover key economic units in Croatia. As regards the protection of Swiss property, Croatia and Switzerland were satisfied, though these measures often hurt Jewish property owners. But in terms of trade, which was limited by objective factors and German political interference, both sides were dissatisfied.

Key words: Independent State of Croatia, regulations concerning the ownership and flow of capital, Switzerland, the protection of property, Vladimir Košak